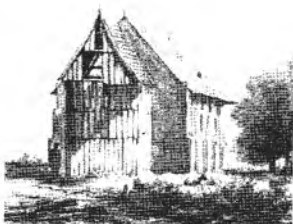

Kroniek

- december 2010
- jaargang 19 - nummer 38
- losse nummers € 5,50

Tijdschrift Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe

Evert Warners Emmen

De tram

Keienkloppers en -delvers

Een fotokaart met een verhaal

Belgische vluchtelingen

<i>Piet Naber</i>	Redactioneel	1
Artikelen		
<i>Tonko Engelsman</i>	Evert Warners Emmen, schulte van het Carspel Emmen van 1625 tot 1654	2
<i>Dina en Harm Kremer</i>	De laatste rit van de tram van de 'Eerste Drentsche Stoointramweg-Maatschappij'	11
<i>Ab de Jonge</i>	Meerstal	14
<i>Lubbe Kroeze</i>	De tram van Coevorden via Emmer-Compascuum naar Ter-Apel	15
<i>Pieter Albers</i>	Een fotokaart met een verhaal	27
Rubrieken		
<i>Marcel Bulte</i>	Oude beroepen	
	Keienkloppers en -delvers	18
Bijdragen		
<i>Redactie</i>	Reactie	10
<i>Marcel Bulte en</i>		
<i>Johan Withaar</i>	Belgische vluchtelingen	32
<i>Bestuur</i>	Bestuursmededelingen	36
<i>Bestuur</i>	Activiteiten	37

Website: Website-adres van Historisch Emmen: www.historisch-emmen.nl

P. Albers, Sterrenkamp 12, 7811 HB Emmen, 0591-610836
M.A. Bulte, Agaardreef 30, 7827 AE Emmen, 0591-630030
P. Naber, redactiesecretariaat, Sierduif 32, 7827 NJ Emmen, 0591-633942
M. Nicolai, Houtweg 180, 7823 PK Emmen, 06-25555188
W. Visscher, Zijtak O.Z. 7, 7833 AL Nieuw-Amsterdam, 0591-551741
Gelieve kopij te zenden aan:
p/a P. Naber, redactiesecretariaat, Sierduif 32, 7827 NJ Emmen:
p.a.naber@home.nl

Lid worden van de Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe?

Het lidmaatschap bedraagt € 18,00 en voor huisgenoten € 5,00 extra.
Geef uw naam, adres, postcode en woonplaats en telefoonnummer per post
of per e-mail op bij: A.F. Dekker, secretaris, Laan van de Marel 501,
7823 BM Emmen, a.f.dekker@home.nl.

ISSN-nummer *Kroniek*: 1878-7894

Redactioneel

Op het artikel in de vorige *Kroniek* over het onderwerp ‘de Huisslachter’ kregen we een reactie van ons medelid Harm Joling. De opmerkingen die hij had, kunt u op pagina 10 lezen.

Wat hebben we deze keer in de *Kroniek*?

Allereerst een artikel van Tonko Engelsman over Evert Warners Emmen, die van 1625 tot 1654 schulte van het carspel Emmen was, met als ondertitel ‘Paste hij koppelbaaspraktijken toe?’ Deze schulte had naast zijn eigen boerderij ook verscheidene erven in pacht gekregen van het provinciaal bestuur in Assen. Op deze wijze legde hij het fundament van een bestuursdynastie van zijn familie, die generaties lang duurde.

Velen van u kennen de rubriek ‘De geschiedenis vertelt’, een gezamenlijk initiatief van het weekblad *De Zuidenvelder* en onze vereniging. In de 100ste aflevering daarvan was een foto geplaatst van de tram in Noordbarge. Daarop kwam een reactie van de oud-Emmenaren Dina en Harm Kremer, die in deze kroniek te lezen is.

In zijn serie over oude beroepen (geen komma) behandelt Marcel Bulte deze keer de keienkloppers en -delvers, een beroep, typerend voor dit deel van Nederland, waar veel mannen, vrouwen en kinderen zich mee bezighielden in de tweede helft van de 19de eeuw.

Verder een artikel van Lubbe Kroeze over de DSM-tram die van 1907 tot 1942 van Coevorden via Emmer-Compascuum naar Ter Apel heeft gereden.

Tenslotte heeft Pieter Albers een stuk geschreven, getiteld ‘Een fotokaart met een verhaal’. Hij kreeg een soort fotobriefkaart in handen, gestempeld in 1921, (komma toevoegen) met daarop de oude zuivelfabriek van Noordbarge. De tekst op de achterzijde van die kaart maakte hem nieuwsgierig. Na veel speurwerk is hij erachter gekomen waar de kaart vandaan kwam, maar nog niet alle raadsels zijn opgelost. Misschien weten sommige lezers meer.

Onlangs is van Marcel Bulte het boek *Gewapende Vrede. Zuidoost-Drenthe in de Eerste Wereldoorlog* verschenen. Naar aanleiding daarvan staat in deze *Kroniek* een artikel over Belgische vluchtelingen. Ook in de gemeente Emmen werd gedurende die oorlog een groot aantal, totaal 857 personen, ondergebracht. Wat de presentatie van het boek bij de grote kastanjeboom achter het voormalige hotel Postma met die vluchtelingen te maken had, vertelt het artikel.

We wensen u weer veel plezier bij het lezen.

Evert Warners Emmen, schulte van het Carspel Emmen van 1625 tot 1654

Paste hij koppelbaaspraktijken toe?

Schulte Evert Warners Emmen is in het carspel Emmen en aangrenzende gebieden een vooraanstaand en invloedrijk man. Zijn zeer grote landbouwbedrijf omvat naast zijn eigen boerderij ook verscheidene erven die hij van het provinciaal bestuur in Assen in pacht heeft. Daarnaast besteedt 'Assen' nog andere taken dan het schulteschap aan hem uit. In Zuidoost-Drenthe vervult Evert een spilfunctie, als een spin in zijn web.

Evert Warners Emmen legt het fundament voor de langdurige bestuursdynastie van zijn familie. Zijn oorspronkelijk (boeren)huis en erf zullen zijn vergroot en uitgebreid tot een 'Huis van Stand' op een groot landgoed gelegen aan de zuidoostkant van het centrum van Emmen.

Ondanks dat hij de landerijen van het Heerenhof pacht, zal schulte Evert Warners evenals zijn ambtsopvolgers niet op de plek van dit oude Emmer bestuurscentrum hebben gewoond.

Emmen en Zuidoost-Drenthe zo'n vier eeuwen geleden

De Tachtigjarige oorlog (1568-1648) is ongeveer halverwege. Het gebied is afgelegen en weinig toegankelijk. Het ligt ver van grotere steden, met veel veencomplexen rondom. In het oosten ligt het grote Bourtanger veengebied. In het zuiden is ook veel veen met de vestingstad Coevorden, liggend aan de zuidwestelijke toegangsweg naar Emmen. In het westen de uitgestrekte Echtenerven rond het tegenwoordige Hoogeveen en aan de noordwestkant het Odoornerveen. Tussen het Echter- en Odoornerveen door loopt de minder belangrijke westelijke route via Zweeloo richting Westerbork. Deze weg kruist verscheidene natte en moerassige beekdalen. Drenthe heeft toentertijd nog geen verharde wegen. Zelfs niet alle wegen zijn zandwegen. Ander plaatselijk aanwezig, maar minder geschikt materiaal wordt ook wel gebruikt

voor wegen. Via de hoge en droge Hondsrug in het noorden is er een goede en meestal bruikbare wegverbinding met de stad Groningen. Daarentegen is de weg naar het zuiden ter hoogte van de laaggelegen vesting Coevorden vaak slecht begaanbaar.¹ Vooral in natte perioden is deze route lang niet altijd goed te gebruiken en zijn de vervoersmogelijkheden over de weg beperkt.

Pas na 1850 zijn in Zuidoost-Drenthe de eerste verharde wegen aangelegd en verminderen de klachten over de vaak slechte bereikbaarheid van Coevorden over land.

Goed bevaarbare kanalen of grotere rivieren heeft zuidoost-Drenthe niet omstreeks 1600. Op zo'n 25 km afstand van Emmen ligt in het zuiden de rivier de (Overijsselse) Vecht. De Vecht was goed bevaarbaar voor niet al te kleine schepen.

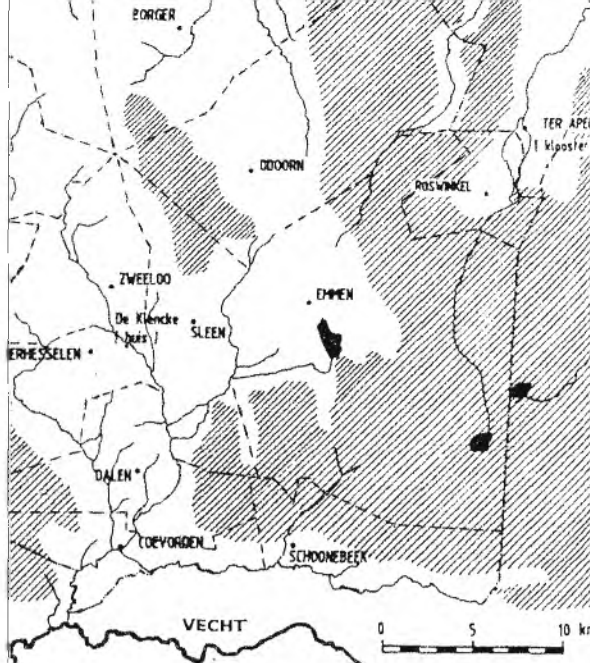
Vanuit het Drentse bestuurscentrum Assen gezien, ligt Emmen in een uithoek. Gesteld

Op de kaart zijn de carspelgrenzen aangegeven door stippellijnen en grensbeken. Het gearceerde deel is veenmoeras. Van de Echtenerven (links) staat alleen de oostrand aangegeven, het noordelijk gelegen onderdeel het Witteveen valt buiten de kaart.

kan worden dat Zuidoost-Drenthe in de eerste helft van de 17de eeuw een vrij geïsoleerd en minder toegankelijk gebied is geweest.

Even na 1600 weet de familie Emmen zich in het gebied rond Emmen een vooraanstaande en invloedrijke positie te verwerven. In de periode van 1625 tot 1772 zijn vijf generaties van de familie Emmen schulte in hun woonplaats. Het schulteambt lijkt wel familiebezit, een ware dynastie. Daarna nemen de verre verwant Lucas Willinge en later diens zoon Jan Jacob Willinge het roer over. De laatstgenoemden verbinden hun naam aan het Willinge-landgoed.²

Evert Warners Emmen trouwt in 1614 met Margaretha Coerts Lepel. Hij wordt, evenals zijn vader Warner Everts, ook wel met de naam Mullinga aangeduid. Everts geboortjaar zal omstreeks 1594 zijn geweest. In 1625 wordt hij schulte van Emmen. Ook van de carspels Odoorn en Roswinkel bekleedt hij het schulteambt. Een teken van Everts inzicht en invloed is dat hij verscheidene Asser overheidsboerderijen in pacht krijgt toegewezen. Hij voelt aan hoe in Assen de hazen lopen. Daarvoor is hij in 1616 schatbeurder van Emmen, een belangrijke functie die inzicht kan geven in het reilen en zeilen van het gebied. Het carspel Emmen, schulte Warners machtsbasis, bestaat uit de marke van Emmen en Westenes, de marke van Weedinge en de marke van Noord- en Zuidbarge. Angelslo en Den Oever vallen onder de marke van (Noord- en Zuid)Barge. In de zeven dorpen en gehuchten van deze drie marken zullen omstreeks 1640 in totaal zo'n 100 huishoudens hebben gewoond met tussen de 500 en 700 inwoners.³ Een beperkt aantal families zal in Emmen de dienst hebben uitgemaakt. Naast de schulte en zijn verwanten zullen daartoe de Hiddings, de van Selbachs, de dominee en

enkele vooraanstaande eigenerfden hebben behoord. Ook zij en een aantal anderen huren boerderijen. De schoolmeester-koster, niet behorende tot de heersende groep, wordt bij bepaalde zaken wel ingeschakeld.

In 1594 worden in het carspel Emmen door de overheid twaalf domeinboerderijen (oorspronkelijk eigendom van de bisschop van Utrecht als Heer van Drenthe) en veertien kloosterboerderijen genaast.⁴ De twaalf van oorsprong bisschopserven vallen allen toe aan het provinciaal bestuur in Assen. Van de kloosterboerderijen komen er zes in het bezit van Groningen. Over het eigendom van de resterende acht erven, Emmer boerderijen oorspronkelijk van het klooster in Ter Apel, wordt tientallen jaren strijd geleverd tussen de provincies Drenthe en Groningen. Ondertussen proberen de overheden de 26 boerderijen te verhuren. Door de oorlogshandelingen lukt dat de eerste jaren niet al te goed. Enkele jaren voor het Twaalfjarigbestand (1609-1621) komt de verhuur op gang. De Asser boerderijen (of als er geen huis meer is alleen het land) worden nogal eens per inschrijving verhuurd. Het hebben van goede relaties in Assen kan gunstig uitwerken. Op een gegeven moment pacht Evert Warners vier van deze voormalige domeinerven. Het Weekinge-erf en het Huir- of Hoffgoed in Weedinge en in Emmen het Mouwengoed en het Heerenhof. Het zijn

*Item Over het vergerven van
het jaar - 1635 gellacert mit
der boeckweit - 3 - dagen facit ————— 9 — 0 —*

allemaal Asser erven en allemaal zonder huis. Mogelijk al eerder, maar zeker vanaf 1632-1634 raakt de schulte nauw betrokken bij het beheer en toezicht van de acht Emmer pachtboerderijen die oorspronkelijk eigendom zijn geweest van het klooster Ter Apel. Vanaf 1650 wordt hij zelf de pachter van alle acht boerderijen. Hij huurt niet voor de gebruikelijke derde garve, maar voor een vast bedrag per jaar. De derde garve is 1/3 deel van de (koren)oogst. Verderop staat meer uitleg. Zo weten de verhuurders, de provincies Groningen en Drenthe, te voorkomen dat ze nog langer last hebben van oogstrisico, dorskosten en andere uitgaven. Evert verpacht de acht boerderijen door aan onderhuurders, boeren. Zij zullen aan hem de (onder)huur met de derde garve hebben voldaan. Schulte, herenboer en (bier)brouwer Evert Warners Emmen heeft in het carspel Emmen verreweg het grootste landbouwbedrijf. Na 1650 controleert hij 13 boerenbedrijven en daarnaast mag hij een groep van 20 'guiste biesten' of koeien weiden in Ter Apel. Zijn nazaatschulten zijn ook grote herenboeren. Veel inwoners van het carspel Emmen zullen van de heren Emmen afhankelijk zijn geweest. Vanaf 1617 heeft het provinciaal bestuur van Groningen al boerderijen verkocht. Groningen bezit dan vele boerderijen door heel Groningen en in Drenthe vooral op de Hondsrug. Enkele jaren na 1648, het jaar van de Vrede van Munster, komt in onze streek de verkoop beter op gang. Nu de oorlog voorbij is, wordt het aantrekkelijker om in het door de Spaanse invallen en andere oorlogshandelingen zwaar getroffen Zuidoost-Drenthe onroerend goed te kopen. En verkoper Groningen denkt dat de prijzen hoger zullen zijn.

Hier staat: Item [= evenzo] over het vergerven [= tellen van de garven] van het jaar 1635 gevaceert [= mee bezig geweest] mit die boeckweit - 3 - dagen facit [= maakt]: 9 gulden 0 stuiver. De vergoeding is dus f. 3,00 per dag.

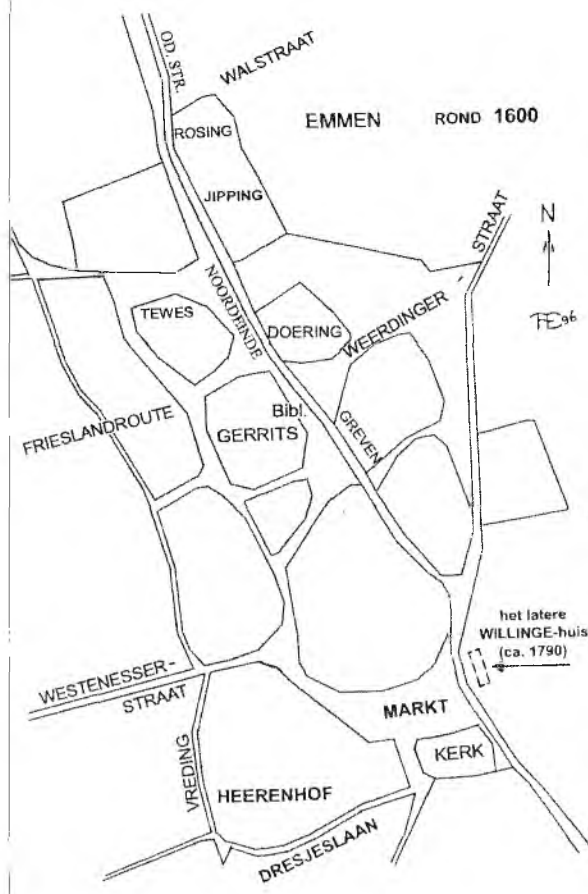
Al eerder, in 1639, weet Evert Warners de pacht van het Heerenhof om te zetten in erfpacht. Zijn zoon koopt in 1667 de erfpacht af en worden de Heerenhoflanderijen volledig eigendom van de familie. In 1641 wordt ook het Mouwengoed omgezet in erfpacht en omstreeks 1680 in volledig eigendom verkregen. De Weerdinger gronden huurt de schultefamilie Emmen tot 1677. Daarna wordt Van Selbach de nieuwe pachter van deze twee erven, evenals van nog twee andere Weerdinger voormalige domeinboerderijen. De Emmer schulteprotocolen, een soort notarisakten⁵, zijn bewaard gebleven vanaf 1655. Uit verscheidene akten komt naar voren dat Emmer schulten bemiddelen bij geldleningen. In Emmen of omgeving is dan geen bank. De schulten lenen elders geld om in Zuidoost-Drenthe weer uit te zetten. Zij vervullen daarmee een soort bankfunctie. We mogen aannemen dat ook Evert Warners, overleden in 1654, in de regio Emmen op financieel gebied een dergelijke spilfunctie heeft vervuld. Schulte Evert Warners Emmen moet in Emmen en omgeving een invloedrijke en overheersende positie hebben gehad, als een spin in zijn web. Volgens de aantekeningen van de Asser rentmeester Johan Renoy staat er in 1550 op het erf van het Heerenhof een zeer vervallen huis. In 1598 en in 1650 vermeldt de rent-

Ter oriëntatie zijn de Frieslandroute, de Bibl(iotheek) en de Weerdingerstraat aangegeven. Het oorspronkelijke Heerenhof-erf is het hele gebied tussen Vreding, Westenesserstraat, Markt, kerk en Dresjeslaan. Op de aangegeven plek van het latere Willinge-huis zal schulte Evert Warners Emmen hebben gewoond.

meestersboekhouding dat er zelfs geen huis meer op het Heerenhof-erf staat en dat in 1598 de landerijen, behorend bij dit erf, al lange tijd 'woest' liggen. Met 'woest' wordt bedoeld dat de gronden niet worden gebruikt, oftewel ze liggen er voor de vogeltjes. Als gevolg van de 80-jarige oorlog met de invallen van de Spanjaarden vanuit het Duitse Lingen, plunderingen, brandschattingen en de tactiek van de verschroeide aarde door de strijdende partijen zijn er boerderijen beschadigd of verwoest en zijn veel pachters weggevlucht. De gronden komen soms lange tijd 'woest' te liggen.

Als meest waarschijnlijke plek waar het Heerenhof heel vroeger heeft gestaan moet men denken aan het gebied waar nu het gemeentehuis staat. Het Heerenhof in Emmen is in vroeger tijden het bestuurscentrum van waaruit de andere bisschops-erven in de regio worden bestuurd.⁶ Bij het oorspronkelijke Heerenhof-erf zal het hebben gegaan om het terrein, begrensd door de Vreding in het westen, de Westenesserstraat in het noorden, de markt en de kerk in het oosten en de vroegere Dresjeslaan in het zuiden. De Dresjeslaan heeft iets zuidelijker gelegen dan het bruggedeelte van het gemeentehuis.

Het huis van waaruit Evert Warners zijn schulteamt heeft uitgeoefend zal zijn eigen huis of boerderij zijn geweest en langs de weg hebben gestaan aan de oostkant van de Hoofdstraat, net tegenover het vroegere driehoekige brinkje op de markt. Het is de plek waar het in 1935 afgebroken Willingehuis heeft gestaan (zie foto). In de loop der tijd krijgt de familie Emmen meer macht en invloed. Hun huis zal zijn uitgebouwd tot een 'Huis van

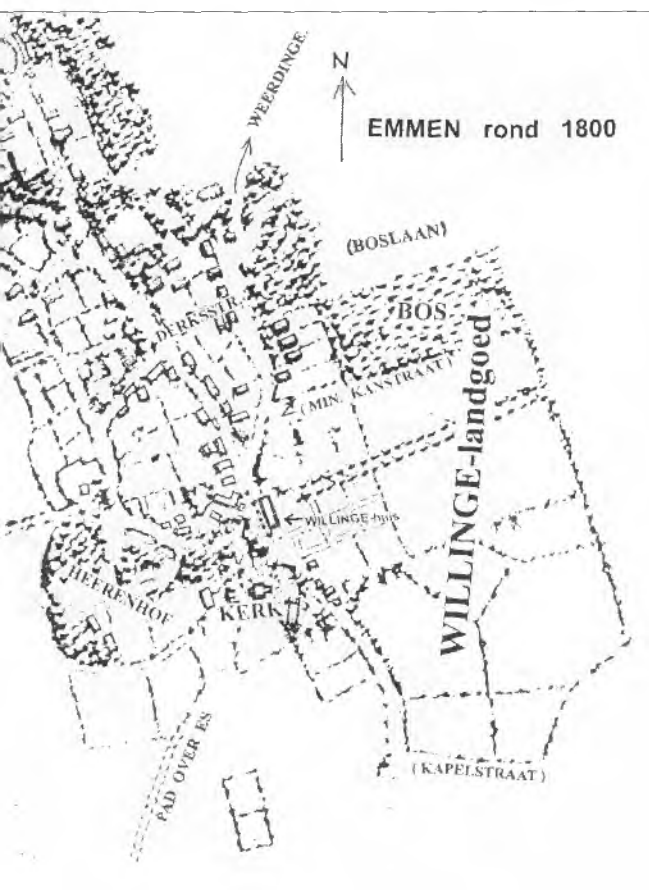
Stand' en bij de woning zal een landgoed zijn ontwikkeld. Dat kan ook de situering van de 350 meter lange imposante hoofdlaan verklaren. De brede hoofdlaan is namelijk naar het westen toe gericht op de achterkant van het huis. Aan de voorkant is te weinig ruimte voor een laan. Van de straatkant af is de laan niet in zijn volle pracht te zien. Naar het oosten toe eindigt de brede bomenlaan bij de toen woeste markegronden van de latere Veenkampen. De Veenkampen moeten vroeger nat land zijn geweest waar nauwelijks verkeer is. Van de oostkant zal maar een beperkt aantal mensen onder de bekoring hebben kunnen komen van de indrukwekkende hoofdlaan; de schaapherder bijvoorbeeld. Een groot stuk van de hoofdlaan is nog aanwezig op het oude deel van het Dierenparkterrein (Zie voor de situering van de hoofdlaan de kaart 'Emmen rond 1800').

Zoals al vermeld, is aan de voorkant van het huis geen ruimte voor een bomenlaan. Het huis staat net als de overige huizen en boerderijen in Emmen dicht op de weg.⁷ Dat kan erop wijzen dat het oorspronkelijke huis niet

als landgoedhuis is gebouwd, want de opdrachtgever heeft het niet verder van de weg af laten neerzetten om het gebouw zo beter en

Foto, genomen vanaf de kerktoeren richting noorden. Rechts staat het witte Willingehuis. Het is in 1935 afgebroken. Eén van de langs de weg staande linden bij het huis staat er nog steeds. Links is een stukje van restaurant De Kamer te zien. In het midden het vroeger aanwezige driehoekige brinkje op de Markt waarop het Willingehuis uitkeek.

indrukwekkender over te laten komen. De kans is groot dat bij het reeds bestaande huis van Evert Warners Emmen/Mullinga (of zijn vader Warner Everts Mullinga) later het landgoed is ontstaan. Er zullen meer gronden naast en bij het huis zijn verworven, mogelijk deels woeste gronden van de marke. De markeboeren kunnen een in oorlogtijd ontstane dorpsschuld hiermee hebben afgelost. Van de oostelijk gelegen landgoedgronden moet rond 1800 nog een deel behoorlijk drassig zijn geweest. Niet lang daarna heeft Jan

Ter oriëntatie zijn op de Hottingerkaart een aantal latere straatnamen tussen haken gezet. Op de aangegeven plek van het voormalig Heerenhof staat omstreeks 1800 een aantal andere gebouwen. De dubbele stippellijn ten oosten van het Willingehuis zijn de (grote) bomen van de brede hoofdlaan. Een deel van deze hoofdlaan is tegenwoordig nog aanwezig op het Dierenparkterrein.

Item op het antschrijven Land Wolede
 Lefst. Item vult end gedreintend
 fust die declaerant op den 25
 november deses tot Assen eervoegt
 end daerover tot 12 end. fust gebarant
 reis daryn, end daryn mit 4 - 4 -
 - 9 - 4 facit - 12

Hier staat: Item op het antschrijven [= aanschrijven, brief] van de wolede gestrenghe heren drost ende gedeputeerden hefft sick declaerant op den 25 november deses [= dit jaar] tot Assen eervoegt ende daerover tot ut ende hoes gevaceert [= mee bezig geweest] drie daegen, des daeges mit sijn peert - 4 - g[ulden] facit [= maakt]: 12 gulden 0 stuiver.

Jacob Willinge ontwateringssloten laten graven om het land bruikbaar te maken. In 1832 wordt nog vijf en een halve bunder land omschreven als hooiland. Het moet ook toen nog, ondanks de ontwateringssloten, vrij nat land zijn geweest. De afmetingen en vorm van het Willingehuis zijn tussen ca. 1790 en 1832 duidelijk gewijzigd. De plek van het huis is niet veranderd. Op een deel van het Willingelandgoed is vanaf 1934 het Dierenpark ingericht.

Opvallend is dat in het in 1989 verschenen forse boek van ruim 500 blz., *Geschiedenis van Emmen en Zuidoost-Drenthe*, niets is te vinden over de voor Zuidoost-Drenthe belangrijke familie Emmen met vijf generaties schulten en niets wordt geschreven over hun grote landgoed. In het boek *Huizen van Stand* wordt hieraan wel aandacht besteed.

Over de acht voormalige boerderijen (liggend in het carspel Emmen) van het klooster Ter Apel is na 1594 vele tientallen jaren strijd geweest tussen Groningen en Drenthe. Beide provincies eisten het eigendomsrecht op. Pas in 1632 kwam men tot een voorlopig accord.⁸ Groningen en Drenthe ontvangen elk 50% van de jaarlijkse pachtopbrengsten. Schulte Evert Warners krijgt de leiding over het toezicht op de acht boerderijen. Vanaf 1634 is een deel van de administratie bewaard

gebleven. Warners is in dienst van zowel het Drents als het Groninger provinciaalbestuur. Kosten die hij maakt, moeten voor de helft door Groningen en voor de helft door Drenthe worden betaald. Van de acht boerenhoeven staan vijf in Zuidbarge en de drie in het dorp Emmen zijn Rosing, Jipping en Greven of Greving. In de jaren vóór 1632 wordt er wel geboerd op de acht bedrijven. Maar door de twist tussen de twee provinciebesturen over wie zich eigenaar van de erven mag noemen en mogelijk mede door 'sabotage' of obstructie van Drentse kant, is niet duidelijk wie in die periode de revenuen van de bedrijven heeft opgestreken.⁹ Zo tracht Drenthe tegenpartij Groningen onder druk te zetten en hoopt Assen de minder gunstige uitgangspositie bij de onderhandelingen te verbeteren. Het vermoeden bestaat dat Evert in de jaren voor 1632, hij zat immers dicht bij het vuur, er niet minder van is geworden. In de onrustige tijden in het begin van de 17de eeuw zijn op verscheidene plaatsen van (overheids- en) kerkelijke instanties administraties verloren gegaan en bezittingen verduisterd. Men wist hoe te 'verdonkeremen'.

Doordat een deel van Evert Warners administratie in verband met de acht voormalige Ter Apeler boerderijen bewaard is gebleven, weten we een aantal interessante details over oogstopbrengsten, dorskosten, provinciale rogge-uitkeringen aan personen en reparatiekosten van gebouwen.¹⁰ De schulte beheert in Emmen voor het Drents provinciaalbestuur een soort betaalloket waar begunstigten hun roggeuitkering in ontvangst kunnen nemen.¹¹ De pachters betalen de huur door een derde deel van de ongedorste korenoogst (en boekweitopbrengst) af te staan aan de verpachter.

Volgents' Schriftelycke Last Van d. E. Moge
 Herts Drost ende Gedeputerden de dato
 Van - 25 - Octob. - 1637 - het garffstall
 Van het jaer - 1637 - laten afdorschen met
 twee kluften jeder kluft van - 7 - man de
 selven jeder betaelt des daegs - 10 - st
 end hebben - 10 - daegs gedorschet dat selve
 geëndiget sijndt en jeder en kroes beers tot
 - 14 - kroes maecht - 28 - st end voor - 48 - st
 heerssen beloopt tzaemen - 73 - gl - 16 - st
 facit de helfte ————— 36 ————— 18 — 0

Item over het dorschen van het jaer - 1637
 geuacert - 10 - daegs Competert dat van
 de Lantschap voor de helfte ————— 15 ————— 0 — 0

Zo weten we de totale korenoogstopbrengst per boerderij. Niet alleen de pachter, maar ook de verpachter heeft dus oogstrisico. Bij een slechte opbrengst of een lage marktprijs beurt de verpachter minder. Deze manier van in natura betalen wordt (ver)pachten voor de derde garve genoemd. Een garve is een (koren- of boekweit)schoof waarin de korrel nog aanwezig is. Nadat de garven in hokken of garsten op het land te drogen zijn gezet, kan het garventellen beginnen. Met dat tellen is Evert Warners normaal drie dagen per oogstjaar bezig. Het zal gaan om twee dagen roggeschoven tellen en één dag voor de boekweit-oogst. Hij rekent voor het tellen een daggeld van drie gulden. Per jaar ontvangt hij hiervoor negen gulden. Als schulte Warners voor andere opdrachten wegens de af te leggen afstand per paard gaat, rekent hij voor zijn paard één gulden extra per dag. In het najaar wordt er gedorst. De verpachter moet zelf het dorsen van zijn 1/3 oogstdeel regelen. Als beheerder doet Evert Warners dat in verband met de eerder genoemde acht

Hier staat: Volgents schriftelycke last [= opdracht] van de e[del] mog[ende] heren drost ende gedeputerden de dato den 25 oktober 1637: het garffstall [= de hoeveelheid korenschoven] van het jaar 1637 laeten afdorschen met twee kluften [= ploegen], ieder kluft van 7 man. De selve een ieder betaelt des daeges 10 st[uiwer] end hebben 10 daegen gedorschet. Dat selve geëndiget sijndt [voor] een ieder een kroes beers [= bier] tot veertien kroes maecht 28 st[uiwer] end voor 48 st. keersen [= kaarsen, in verband met verlichting], beloopt 't zaemen 73 gulden 16 st. Facit de helfte [voor Drenthe]: 36 gulden 18 stuiver 0 penningen. Item over het dorschen van het jaer 1637 gevaceert [= mee bezig geweest] 10 daegen, competert [= behoort toe] daarvan de Lantschap [Drenthe] voor de helfte: 15 gulden 0 penningen.

boerderijen. Tot 1650 is de schulte de beheerder, daarna pacht hij de acht boerderijen. Beheerder Evert stelt als dorsers meestal pachters aan. Zo kunnen de huurders, ook wel meiers genoemd, wat bijverdienen. De schulte noteert precies wat zij voor hun arbeid

10 Zie Kroniek, juni 2009, blz. 5.

11 Met het Drentse deel van de gedorste rogge-
pachtopbrengst van de acht voormalige Ter
Apeler boerderijen doen de bestuurders in Assen
allerhande betalingen in natura. Soms kent de
provincie aan behoeftigen ter ondersteuning
een roggeuitkering toe. Tegen inlevering van
hun 'tegoedbon' kunnen ze de toegekende
hoeveelheid rogge in Emmen ophalen bij Evert
Warners. Er moet worden getekend voor ont-
vangst. Regelmatig tekent een plaatsvervanger.
Dat kan komen, omdat de rechthebbende niet
kan schrijven of niet in staat is om zelf de rogge
op te halen.

Een aantal functionarissen, oud functionarissen
(of hun weduwen) en instellingen krijgt jaarlijks
rogge uit Emmen uitgekeerd op grond van vaak
zeer oude rechten, rustend op een bepaalde
Emmer provincieboerderij. Zo krijgt de kerk in
Emmen jaarlijks geen rogge maar 1 pond was,
waarschijnlijk om kaarsen van te maken voor
gebruik in de kerk. De verplichting om 1 pond
was te leveren rust op de Greven- of Greving-
boerderij. Greven heeft aan de oostkant van het
huidige Noorderplein (de vroegere paarden-
markt) gelegen. Zie de kaart Emmen rond 1600.
Onder de begunstigden zijn ook inwoners van
Drenthe die buiten Zuidoost-Drenthe wonen.

Literatuur

Jan Bos e.a., Huizen van Stand, Meppel 1989.

Jan E. Ennik, 'De landschapsserven in Drenthe in

kaart gebracht', in Nieuwe Drentse Volksalmanak
1978.

Bé Emmens, 'De Drentse familie Emmen(s)', in
Drents Genealogisch Jaarboek 2007.

S.G. Hovenkamp, Archieven van de
schultengerechten in Drente. Samenvattingen van
de schulteprotocollen van Emmen-Odoorn-Ros-
winkel 1655-1811, inventarisnummers 72 en 74,
Hilversum 1998 en 1997.

G.A. Coert, Stromen en schutten, vaarten en voor-
den, Meppel 1991.

M.A.W. Gerding e.a., Geschiedenis van Emmen en
Zuidoost-Drenthe, Meppel 1989.

J. de Haan e.a., Drenthe in de kaart gekeken,
Meppel 1976.

Kroniek, maart 2009, blz. 10 t/m 20: Klooster-
boerderijen in het kerspel Emmen.

Kroniek, juni 2009, blz. 2 t/m 11: Kloosterboerde-
rijen. Het Rosinghe- en het Jippinghe-erf in het
Noordeinde van Emmen.

Kroniek, september 2009, blz. 18 t/m 23: Transport
over water van en naar Emmen rond 1600.

Kroniek, maart 2010, blz. 6 t/m 13: Het geheim van
de Emmer burgemeester Jan Jacob Willinge, of de
raadsels rond de rechthoekige 'gracht'.

Bronnen

Archief van de Beheerder van de acht Ter Apeler
erven.

Rentmeester Drentse Domeingoederen.

Rentmeester Stad en Lande.

Nieuwe Drentsche Courant 1852-1855.

Geert Hovenkamp

Van de redactie - Reactie

Wij ontvingen een reactie op het artikel 'De Huisslachter' in het nummer van juni 2010. Op
bladzijde 4, 2de kolom stond de opmerking 'omdat in de kiem van de roggekorrel minder
olie zat'. Harm Joling merkte op dat er in de kiem van de roggekorrel alleen maar zetmeel
zit.

Hier voegde hij toe dat 'geprikte aardappels' voor de consumptie ronduit ongeschikt zijn,
vandaar dat ze gebruikt werden als varkensvoer. Over het begrip 'loopvarken' zei hij dat in
de zuidoosthoek van Drenthe ook wel gesproken werd over 'loper'.

Over het slachtproces deelde hij mee: 'Om het afsterven van het varken te bespoedigen werd
het varken in zijn geheel met kromstok en al op een ladder gebonden en staande tegen de
muur gezet. Daarna werd het varken van boven naar beneden opengesneden. De ingewanden
werden opgevangen in een houten vat dat voor de ladder was gezet. Tegen het gebruik van
het begrip 'kadaver' maakte hij bezwaren, omdat dan sprake was van een 'kreng' of 'afge-
keurd vlees'.

De laatste rit van de tram van de 'Eerste Drentsche Stoomtramweg-Maatschappij'

Een tijd geleden werd in de 100ste aflevering van de rubriek 'De Geschiedenis Vertelt' (een gezamenlijk initiatief van *De Zuidenvelder* en de Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe) een foto geplaatst van de laatste rit van de tram van de Eerste Drentsche Stoomtramweg-Maatschappij. Daarop kwam onder andere een reactie van de oud-Emmenaren Dina en Harm Kremer uit Amersfoort. Op verzoek van de heer Vedder wordt deze brief hier gepubliceerd.

We plaatsten een foto van de 'Eerste Drentsche Stoomtramweg-Maatschappij' die onze Zuidoosthoek met haar mensen en handel, na de trekschuit en paard en wagen, met de rest van het land verbond.

In de vooroorlogse jaren reed de tram in onze Zuidoosthoek bijna overal en bracht daardoor 'stad en land' met haar bewoners en goederen dicht bij elkaar.

Omdat in de oorlogsperiode veel bussen door de bezetter werden geconfisqueerd herleefde in de oorlogsjaren 1940-1945 het personenvervoer per tram. Met het geringe aantal locomotieven en rijtuigen werd getracht het vervoer toen zo goed mogelijk gaande te houden.

Op 31 maart 1947 reed echter de laatste 'tram' en namen de EDS bussen, die inmiddels al vele routes verzorgden, definitief het personenvervoer in onze regio over. Ook de goederentramdiensten werden gestaakt.

Vrachtauto's namen het vervoer van stukgoederen over. Aan een periode van 61 jaar tramverkeer vanaf Dedemsvaart, via een wijdvertakt spoornet door veel dorpen in Zuidoost Drenthe, naar Ter Apel was een einde gekomen.

Bijgaande foto werd gemaakt tijdens deze laatste rit op 31 maart 1947 en wij wilden graag van onze lezers weten waar deze foto

werd gemaakt.

De tram heeft zojuist een noodbrug gepasseerd. Links van de noodbrug ligt nog het oude gemetselde bruggenhoofd. Ook is verder nog te zien dat er links in de achtergrond van de foto recent is gebouwd. Wat werd er gebouwd, was het een boerderij of een melkfabriek? Graag horen wij de details van u.

Van Dina en Harm Kremer kwam de volgende reactie op de foto:

Als oud-Emmenaren krijgen we al jaren oude krantenknipsels door een kennis toegestuurd en vooral wat het dorp Emmen betreft, maar ook wat te maken heeft met de provincie Drenthe, waarin we heel erg zijn geïnteresseerd.

We zijn beiden geboren in 1923, Dina Karsten mijn vrouw, tegenover de melkfabriek te Noordbargen en ik naast de 'botterfabriek' aan de Westeneschestraat te Emmen. Bij het zien van de foto, waarop het stoomtrammetje met de locomotief voorop rijdt, komen de herinneringen weer boven.

Dina weet zich nog heel goed te herinneren, dat de passagiers bij hun huis gingen in- en uitstappen. Bovendien werden er vaak goederen gelost vanuit de goederenwagon, welke achteraan het passagiersgedeelte was gekoppeld.

Moesten er goederen worden geladen, dan werd er een stok met een vlag hieraan, in een houder gestoken. De machinist wist dan, dat er gestopt moest worden. Je had natuurlijk wel officiële halteplaatsen, maar stond je ergens tussen deze plaatsen, bijvoorbeeld tussen Erm en Noordbarge en je stak de hand omhoog, dan stopte de machinist en kon je instappen. Dat kon allemaal in die tijd.

De afgebeelde foto is genomen aan de Ermer zijde van het Oranjekanaal en links zien we de melkfabriek, met nog de wagens, geladen met melkbussen. Dezen moeten nog gelost of leeg weer worden teruggebracht. De wagens werden veelal door paarden getrokken en als kind was het heel erg leuk als je soms een rit mocht meerijden met de melkrijder en een poosje mocht mennen.

Terug naar de melkfabriek; deze had in het dorp een belangrijke functie. 's Middags om 12.00 uur werd er op de stoomfluit geblazen en bij veel mensen moesten de piepers dan op tafel staan, want dan werd er warm gegeten. Tussen de jaren 1910 en 1920 verzorgde de

fabriek ook het elektrisch licht voor de omwonenden. In die tijd was de elektriciteitsvoorziening nog geheel in particuliere handen, met kleine centrales.

De fabriek had hiertoe een gelijkstroomdynamo voor 110 Volt die werd aangedreven door een stoommachine. Er werd elektriciteit geleverd vanaf dat het donker werd tot 's avonds 22.00 uur.

De machinist schakelde zo tegen 22.00 uur een paar keer uit en aan, ten teken dat na een paar minuten, zou worden uitgeschakeld en dat dus de petroleumlampen aangestoken moesten worden, wilde men nog langer verlichting hebben.

Bij Dina thuis werd er dan gezegd: "Jans knipoogt, vlug de petroleumlampen aan." Er moest een vast bedrag voor de elektriciteit betaald worden, afhankelijk van het aantal lichtpunten dat men wilde hebben.

Later kwamen de laagspanningsnetten tot ontwikkeling met wisselspanning en is de gelijkspanning, voor verlichting, helemaal verdwenen.

Het huis, rechts naast de brug, is maar de helft van wat het is geweest. Bij de terugtocht

van de Duitsers in april 1945, hebben zij de brug laten springen en het huis was dusdanig beschadigd, dat alleen het cafégedeelte kon blijven staan.

Terug naar de tram; deze reed op smalspoor, in tegenstellingen tot bij de N.S. Hier is de spoorbreedte 1,43.5 meter. Het gevolg was, dat het erg schommelde als de tram op zijn snelheid van zo'n 20-30 km per uur was. De conducteur moest dan wijdbeens staan om zijn evenwicht te bewaren. Met zijn leren tasje voor zijn buik en het fluitje voor het vertrek en stopsignaal, hangend aan een riempje om zijn nek, verkocht hij de kaartjes. In het dorp Emmen werd heel langzaam gereden en ging de tram knerpend door de bocht bij Harwig, steeds blazend op de stoomfluit tot het E.D.S.-station met een paar opstel-sporen, locloods en kantoor werd bereikt.

In mijn kindertijd was Snijder de stationschef. Ook is het gebeurd, dat een werktrein met een paar open platte wagens langzaam door het dorp kwam, nog voordat de school begon. Dat was voor enkele jongens een uitdaging om hangend aan een zijkant, mee te rijden. Voor een medescholier, Roelof Masselink, is dat noodlottig geworden. Hij kwam te vallen en is met zijn been onder een wagen gekomen. Dit gebeurde ongeveer voor het huis van meester Beukema. Dat was in de begin-jaren dertig van de vorige eeuw. We zaten op school 1 waar meester Beukema schoolhoofd was. Dat was op de plek, waar nu V&D staat.

Roelofs been werd gedeeltelijk geamputeerd en hij heeft zijn verdere leven met een kunst-been moeten lopen.

Ook weet ik me nog heel goed te herinneren, dat een locomotief met een rijtuig ontspoorde aan de Weerdingerweg, ter hoogte van de Wolfsbergerweg. De loc stond midden op de klinkerstraat.

Als kind denk je: 'Hoe krijgen ze zo een grote machine weer op zijn plaats?' Wel, een paar ijzeren platen werden klaargelegd, flink wat smeerolie erop en met een dommekracht in horizontale toestand werd de loc weer naar de rails geschoven. Later als je wat ouder wordt, realiseer je je, dat ze dat vaker bij de hand hebben gehad, zo vlot ging dat.

Nu overpeins je dit alles en kom je tot de conclusie, dat de machinist een verantwoordelijke baan had. Tijdens de rit, kijkend met zijn hoofd buiten boord, moest hij zorgen voor de stoomdruk, het vuur en het waterpeil. Maar ook voor de veiligheid langs de spoorlijn was hij verantwoordelijk, want er waren geen arm- of lichtseinen. Ook tijdens het rijden als het donker was, want in die tijd was er tussen de dorpen zo goed als geen straat-verlichting.

Dit verhaal is een kleine bijdrage aan het verzoek nog iets te kunnen vertellen over de stoomtrantijdperk in ons dorp en dat hebben wij, als oud Emmenaren, met heel veel plezier gedaan.

Meerstal

Tijdens het symposium 'Historie zonder grenzen', 16 oktober 2010 in Zwartemeer, was er een discussie wat een *Meerstal* eigenlijk is. Niemand wist daar het juiste antwoord op. Bij Wikipedia vond ik bijgaande verklaring

Een **meerstal** is een natuurlijk gevormde plas in actief, levend hoogveengebied. Een meerstal vormt zich door de groei van een hoge veenbult in de naaste omgeving, die zijn water loost op een lagere, vaak zanderig gebleven plek. Vaak, maar niet altijd, werd het water uit het hoogveen via meerstallen afgevoerd naar veenriviertjes.

De term meerstal is ontstaan in de veengebieden van Noordoost-Nederland. In de Peel in Noord-Brabant gebruikte men voor zo'n plas ook wel de term *doodlegger* (ook wel doodleger of doolegger). In de Peel zijn er echter geen voorbeelden meer van over. Het reeds halverwege de 19de eeuw verdwenen Soemeer was waarschijnlijk een doodleger.

Met het afgraven van de hoogveengebieden zijn de meeste meerstallen verdwenen. In het Witterveld bij Assen bestaan nog twee voorbeelden, waaronder het Meeuwenmeer. Ook in het Meerstalblok, een niet verveend deel van het natuurgebied Bargerveen, zijn ze nog aanwezig. Dit gebied, dat wordt beheerd door Staatsbosbeheer, ligt ten zuiden van het dorp Zwartemeer in Zuidoost-Drenthe.

Men zou meerstallen ten onrechte kunnen verwarren met sommige soorten vennen, zoals uitgeveende laagtes, veentjes of de zogenoemde pingoruïnes. Van oorsprong waren meerstallen echter open wateren binnen een groot veengebied, terwijl vennen vaak kleinschalige veengebiedjes waren binnen een zanderig heidegebied.

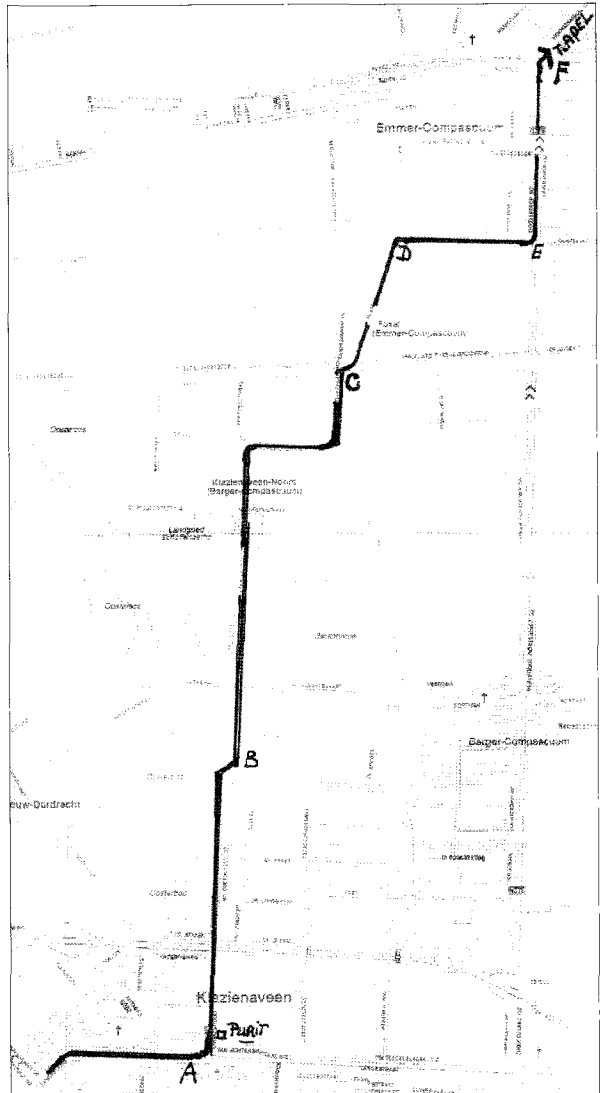

Bargerveen

De tram van Coevorden via Emmer-Compasuum naar Ter-Apel

Toen in 1870 de eerste trein van Mep-
pel naar Groningen reed, droomden
veel ondernemende Drenten van ont-
sluiting van het platteland, een snelle
verbinding met de rest van Nederland,
maar zeker ook van investeringen en
winsten.

Onder leiding van baron van Dedem werd op
15 juni 1885 de DSM = Dedemsvaartsche
Stoomtram Mij. opgericht. Een van de doelen
was Zwolle met Ter-Apel per smalspoortram
(1067 mm) te verbinden. Hoofddoel was ech-
ter ontsluiting van de toen nog uitgebreide
veengebieden. Dat leverde DSM zeer veel
goederenvervoer = winst op. Het personenver-
voer vond men minder belangrijk! De inkom-
sten uit het goederenvervoer zijn altijd de kurk
geweest waarop de exploitatie dreef.
Tussen 1886 en 1897 was de lijn Zwolle via
Dedemsvaart tot Coevorden gereed. De werk-
lieden uit Dedemsvaart werden per tram aan-
gevoerd en er werd voortvarend aangepakt.
Begin 1907 waren alle trambruggen in het hele
traject gereed. Coevorden-Nw-Amsterdam =
13 km was in 1899 klaar, in 1902 werd Erica
bereikt, Klazienaveen = 4 km in 1904. Klazie-
naveen-Emmer-Compasuum = 12 km in juli
1907 en Ter-Apel = 8 km al in december van
hetzelfde jaar! In Klazienaveen stak de tram de
Verlengde Hoogeveense Vaart (A) over naar
de westzijde van het Scholtenskanaal en voor

Klazienaveen-Noord (B) ging de tram verder aan de oostzijde, waar mogelijk lekker rustig langs de kanalen aan de zijde waar geen verkeer was. De adder onder het gras van deze gedachte kwam later tevoorschijn!

Bij smid Eerkes en winkelier Engelage ging het rechtsaf langs de Foxel (C), Westlijke Doorsnee (D), de westzijde van het Oosterdiep (E), dan rechtsaf (F) langs de westzijde van het Hoofdkanaal, bij de R.K. kerk naar de oostzijde verder naar Ter Apel.

In Emmer-Compasuum ontstond nog wel gemopper over de trage voortgang van de aanleg van de later erg 'beroemde' klabbe over de Runde in het Centrum. Daar en ook over de Maatschappijwijk moest de lichtere draaibug worden vervangen door een trambrug om de zware tram te kunnen dragen! Er werd weliswaar een noodbrug op een praam in gebruik genomen, maar voor bakkers, slaggers en andere huis-aan-huisbezorgers was dit een lastige en gevaarlijke oversteek. Auto's en ander zwaar verkeer moesten kilometers omrijden! Maar alles kwam goed!

Op zaterdag 2 maart 1907 lezen we in de *Emmer Courant* dat men was gevorderd tot Klazienaveen-Noord en op 27 maart 1907: 'We denken dat de tram volgende maand via de Foxel zeker tot het Oosterdiep zal komen. Als het in dit tempo doorgaat verwacht men

De tram van Coevorden naar Ter-Apel bij de halteplaats bij de katholieke kerk in Barger-Oosterveen (Collectie H. Visser)

over 4 maanden in Ter-Apel te zijn!' Het lukte; op 18 en 19 juli 1907 vierde men de aansluiting Klazienaveen-Emmer-Compasuum en op 10 december 1907 was ook het stuk Emmer-Compasuum-Ter-Apel klaar! Het reizen ging allerm minst snel. De wet schreef max. 20 km per uur voor. Van Coevorden naar Ter-Apel kostte toch al gauw 2½ à 3 uur. De wettelijke verruiming naar 35 km per uur kwam er wel, maar investeringen om de snelheid te verhogen werden steeds uitgesteld. Er waren trajecten die sneller konden worden afgelegd per fiets! Plannen om sneller te kunnen rijden liepen mis, mede door de oorlog '14-'18. De brandstof was erg duur en grondstoffen, denk aan staal, waren bijna niet te krijgen en daarbij kwam nu ook aan het licht dat men het gevaar van de kanalen had onderschat. De ondergrond langs de kanalen was vaak niet erg stabiel, waardoor men terecht vreesde dat bij hogere snelheden de tram zou ontsporen en in het kanaal terecht zou komen. Om de veiligheid te waarborgen zou veel extra werk nodig zijn! De EDS = Eerste Drentsche Stoomtramweg Mij. liet

De Dedemsvaartsche Tram te Klazienaveen (Collectie Roelof Boelens)

rond 1915 plannen voor een lijn Emmen-Klazienaveen en Emmen via de Barger-Oosterveld en de Splitting naar Klazienaveen-Noord in de ijskast! In 1930 nog sprak Plaatselijk Nut zelfs met de Gemeente over een aansluiting van Emmen via Emmer-Erfscheidenveen naar Emmer-Compascuum! Maar het was te laat, bussen namen meer en meer het personenvervoer voor hun rekening! DVM sloot de jaren 1930/1933 af met een sterk oplopend verlies en de neerwaartse spiraal liet zich niet meer stuiten. Ook de fusie van EDS en DSM in 1936 bracht weinig soulaas. Beide oorlogen, de opkomst van vrachtwagens, bussen, fietsen, de crisis 1930-1935 en het verdwijnen van het veen en nog andere factoren maakten de tram meer en meer onrendabel. De genadeklap kwam van onverwachte zijde!

In de zomer van 1942 bleken onze bezetters in Oekraïne snel een smalspoorlijn nodig te hebben tussen Papor en Obliskaja, plaatsen ten oosten van Kalatsch aan de Don. Daar werd ten dele de aanval op Stalingrad voorbereid met grote aantallen soldaten en enorme

hoeveelheden oorlogsmateriaal. Het fabriceren van tramrails zou gaan ten koste van 'nuttiger' producten. Daarom lieten ze als Nederlandse bijdrage aan hun Krieg in 1942 simpel het traject Nieuw-Amsterdam-Erm van de EDS en het laatste stuk van de oude DSM lijn Klazienaveen-Ter-Apel opbreken en wegvoeren. De EDS schreef op 21 oktober 1942 aan het Waterschap Emmer-Compascuum: 'Hierbij hebben wij de eer u mede te delen, dat op order van het Departement van Waterstaat het traject Emmer-Compascuum-Ter-Apel moet worden opgebroken. Met de werkzaamheden wordt op 2 november 1942 aangevangen. w.g: G. Oving.' Inspraak werd niet geduld en daarmee had 'onze' tram definitief het loodje gelegd!

Literatuur

Een uitgebreide beschrijving van de diverse tramlijnen in Drenthe vinden we in De stoomtram in Zuid-oost Drenthe van Van Bergen, Clewits, Overbosch en Zandbergen, uitgave van Stichting het Drentse Boek.

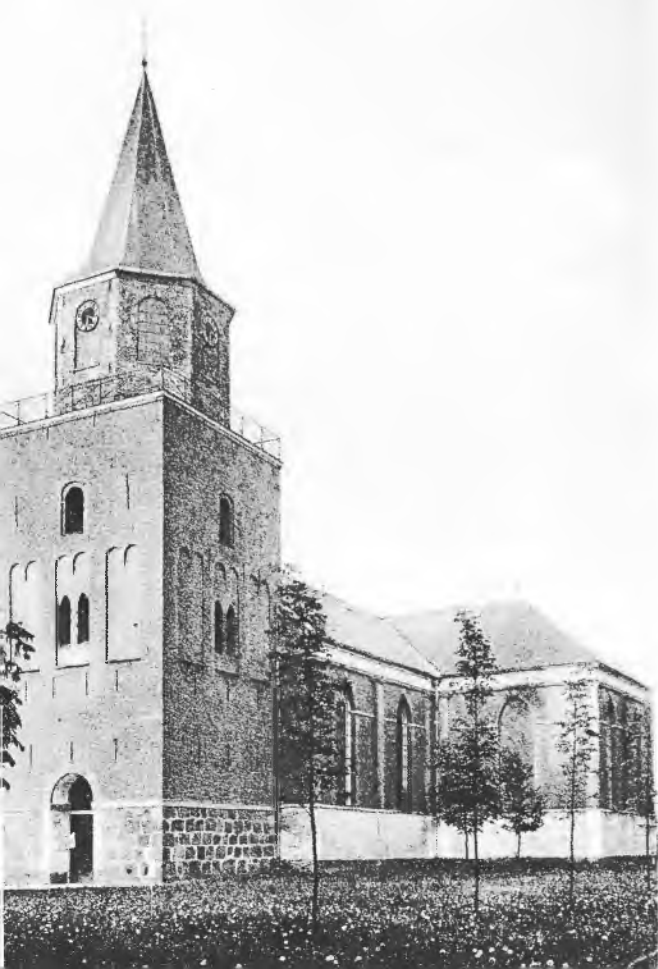
Keienkloppers en -delvers

In de tweede helft van de negentiende eeuw hebben vele mannen, vrouwen en kinderen in de zuidoosthoek van Drenthe zich beziggehouden met het delven en kloppen van keien of flinten (kei- of vuursteen). Deze werkzaamheden zijn heel typerend voor dit deel van Nederland geweest, omdat in de laatste IJstijd gletsjers vele grote en kleine veldkeien in het landschap van Drenthe hebben achtergelaten. Wat eeuwenlang een plaag voor de plaatselijke boeren was, bleek ineens een zegen toen de vraag naar stenen om wegen, zeedijken en bruggenhoofden te verstevigen explosief steeg en voor de veldkei uit Drenthe steeds meer toepassingsmogelijkheden kwamen.

Gebruiksklare stenen

In de tweede helft van de negentiende eeuw heeft in en om de dorpen van Zuidoost-Drenthe de piek in het opgraven, verzamelen en gebruiksklaar maken van keistenen of veldkeien plaats gehad. Vóór die tijd is van veldkeien mondjesmaat gebruik gemaakt bij de aanleg van waterputten, in de muren van kerken of voor andere doeleinden. Toen men eind jaren vijftig van de 19de eeuw had besloten nieuwe met steen of macadam verharde kunstwegen compleet met tolhuizen en tolhekken aan te leggen, waaronder die van Gieten naar Emmen, is men voor het eerst op grote schaal begonnen van dit in en op de zandgronden aanwezige materiaal gebruik te maken. Ineens was de tijd voorbij, dat de ene buurman de flinten van zijn akker heimelijk overbracht op het land van anderen. Immers door de ontstane vraag begreep hij dat de keien een economische waarde hadden ge-

Het gebruik van veldkeien in bouwwerken was niet ongebruikelijk. Op deze afbeelding is duidelijk te zien dat in de muren van de klokkentoren grote stenen zijn verwerkt (briefkaart, onbeschreven, eigen collectie, uitgave van Stoomdrukkerij A. Tonkens J., te Emmen).

Een hunebed met een kring veldkeien op de heide. Overal in het landschap kon men ze aantreffen. In de periode dat er veel stenen zijn verzameld, zijn ook veel van deze steenformaties verloren gegaan, dekstenen met buskruit vernietigd en gebruikt voor de versteviging van wegen en brughoofden (staalgravure C.L. van Kesteren Sculps, tweede helft 19de eeuw, eigen collectie).

kregen. Vandaar dat steeds meer boeren van de zanddorpen op een hoek van hun eigen akkers de stenen gingen bewaren en erop rekenden dat ze 'per kubieke Nederlandse el' f. 1,80 konden vangen.¹ De vraag naar veldkeien had in die jaren een grote zuigkracht op degenen die naar werk zochten, zeker in perioden dat er niet veel werk was. Gemeentebesturen zagen mogelijkheden om in de dorpen bedelarij tegen te gaan door mensen bij het verzamelen van veldstenen aan het werk te zetten. Ook armen- en diaconiehuizen speelden hierop in en zochten contact met stenenhandelaren die hen een flinke portie keien of flinten konden leveren om de mensen in hun (te)huizen aan het werk te kunnen zetten. Vandaar dat er in die periode steeds meer mensen zijn ingeschakeld om op zoek te gaan naar veldkeien of flinten. Verscheidene oudheidkundige instanties hebben dit toegejuicht, want met het graven zijn vele antieke voorwerpen, skeletten en overblijfselen van huizen bloot gelegd.² Regelmatig werd daarover gepubliceerd. De toegenomen vraag naar veldkeien deed de waarde ervan stijgen. Dat was ook de directie van de Drentse Kanaalmaatschappij niet ontgaan. Vandaar dat zij tijdens het graven van de Verlengde Hoogeveense Vaart, waarbij men doorlopend op stenen stuitte, de stenen in hopen

bijeen liet brengen en via advertenties te koop aanbood. Zo kon men in 1860 de volgende advertentie in de krant lezen: 'Drentsche Steen! Te koop plm. 115 kubieke el Drentsche Steen, liggende op de wegen en bermen der Verlengde Hoogeveense Vaart. Nadere informatie bij directeur der Drentse Kanaal Maatschappij te Hoogeveen.'³

Vanaf eind juni 1863 is men ook volop aan het zoeken en graven geweest op het zogenaamde Ellertsveld in de gemeente Sleen. Veel werk is eveneens gemoeid met het afvoeren van de vele duizenden veldkeien. Wie maar over een paard en wagen beschikte en wat wilde bijverdienen, stelde zich voor het transport ervan beschikbaar. In 1863 vermeldde men trots dat heel veel mensen uit Sleen en directe omgeving een aardig sommetje ermee hadden verdiend en men schatte de totale opbrengst van het opgraven van 'dezer natuurverschijnselen' op zeker f. 2.000,00. Verder had men uitgerekend dat een arbeider met een tweespan paarden dagelijks van f. 6,00 tot f. 9,00 in zijn zak had kunnen stoppen. Noordbarge beschikte in die tijd over een steenklopperij. Dit bedrijf was eigendom van de in 1833 in de stad Groningen geboren landbouwer Willem Kiers. Hij had verscheidene mensen in dienst die de aangevoerde ste-

Bij het graven van het kanaal Beilen naar Nieuweroord werd een steen gevonden dat naar schatting een inhoud van zeven kubieke meter moest hebben en die volgens kenners 15.000 kilogram zou wegen (uit: Zondagsblad De Amsterdammer, 29 augustus 1924).

nen tot hanteerbaar steengruis voor de wegen klopten. Tevreden stelde het gemeentebestuur vast dat diens onderneming aan vele mensen werk verschafte en *'menigee van de altijd droevige gang naar de armenkamer terughield'*.⁴ Het treurige bericht dat de in Winterswijk geboren en 50 jaar oude steenklopper Jan Berend Roeters uit Emmen geheel onverwachts tijdens zijn werk bij de Schimmeres was overleden kon daar niets aan af doen.⁵

Uit berekeningen in 1868 concludeerde men dat het opgraven van de stenen langs het Oranjekanaal, alleen al uit de gemeenten Sleen, Odoorn en Emmen, niet moest worden onderschat, want behalve verscheidene ladingen klopsteen en macadam, had men ruim 3600 last grote balstenen of flinten, ter waarde van f. 21.000,00, via het genoemde kanaal ten

behoefte van de zeeweringen afgevoerd.⁶ Tegelijk concludeerden geologen *'dat de voorraad van dit uitheemse product uit Noorwegen afkomstig echter sterk verminderde'*. Met lede ogen zagen sommigen van hen dat men steeds verder de heidevelden opging, op grotere afstanden van het kanaal, om met een puntijzer de grond te doorzoeken. De kleinere stenen werden op grote hopen gegooid en grote stenen liet men met buskruit springen. Dat was ook het geval met een enorme steen in de weg van Schoonoord naar Zweeloo. De gemiddelde afmetingen van deze kolos bedroegen 3.10 el lengte, 2,50 breedte en 1.86 dikte of bijna 14,5 kubieke el. Zijn gewicht kwam neer op ongeveer 58.000 halve Nederlandse ponden.⁷ De buitengewone zware leisteek aan de weg van Noordbarge naar Erm taxeerde men als de zwaarste in de hele provincie. Sommigen beweerden dat deze steen nog leefde en nog steeds groeide. Enkele oude-

Het kleinmaken van veldkeien of flinten. In de tweede helft van de negentiende eeuw heeft het steenkloppen aan vele mensen werk verschafte (collectie Vereniging Oud-Hoogkerk).

ren wisten te vertellen en dat deze steen in hun jeugd veel kleiner was geweest.

In Noordbarge woonden omstreeks 1880 twee steenkloppersgezinnen in een huis van de landbouwer Jan Hoving. De mannen verdienden geld met het opgraven en kleinmaken van veldkeien. Gerrie van der Veen schreef dat in het verleden ook in Barger-Oosterveld keien waren gevonden die met paard en wagen naar het Oranjekanaal werden gebracht. Vanaf dat vaarwater werden de keien verder getransporteerd om als verzwarende van de dijken te kunnen dienen. Ook hij wist te vertellen dat wanneer de stenen te groot en te zwaar waren om met paard en wagen te kunnen worden vervoerd er dan gaten in werden geboord en vervolgens met buskruit werden gevuld. Het kruit werd dan tot ontploffing gebracht, waarna de steen in stukken brak.⁸

Zwaar, doch welkome arbeid

Toen de vraag naar flinten en veldkeien groter werd en men het delven ervan steeds grootschaliger begon aan te pakken, was dit een behoorlijke impuls voor de werkgelegenheid. Vooral in de omstreken van Buinen en Nieuw-Buinen heeft het stenen delven en kloppen grote bekendheid gekregen vanwege de haast onbeperkte voorraden stenen die daar in de grond lagen, met andere woorden de voorraad keien, welke in het Buinerveld in den grond lag, scheen bijna onuitputtelijk. Zo trokken in de winter van 1884-1885 uit de verre omtrek dagelijks de mannen daar naartoe om bij dooiweer de stenen te delven of te rooien en te kloppen. In het najaar van 1886, in het voor de landbouw zo drukke jaargetijde, stonden zowat dagelijks 130 tot 150 personen daar te graven. Sommigen verdienden f. 1,25 tot 1,50 per dag. Vele mannen kwamen uit de veenderijen. Zij zorgden er ook voor dat de stenen per wagen van het veld naar de schepen in het kanaal werden getransporteerd en in de schuit geladen. Veel drukte werd ook veroorzaakt door het transporteren van de stenen. Dagelijks waren er van 20 tot 30 voerlieden mee bezig. Ze presteerden het om van vier tot zes wagenvrachten per dag naar de afvoerplaatsen te vervoeren.

*Keienstraat in Noordbarge
(Collectie Sis Hoek-Beugeling)*

Iedere dag werd er afgescheept. Soms waren er vier à vijf schepen tegelijk aan het laden. De aanvoer van klinkerstenen voor de nieuwe straatwegen stimuleerde de keienafvoer, omdat de schippers die de straatstenen brachten, keien of grind mee terugnamen. Behalve uit de gemeente Borger werkten in Buinen en omgeving arbeiders uit Gasselte, Gieten, Schoonoord, Odoorn, Exloo, Emmen en nog andere plaatsen. Zelfs vrouwen verwerkten de zware doch daarom wel handelbare stenen.⁹

Op minder grote schaal is er in het verleden in de gemeente Emmen gegraven. Zo bleek bij het graven van kanalen en wijken dat er heel wat stenen in de grond zaten. Het kostte de ondernemers heel wat hoofdbrekens om ze te verwijderen en af te voeren. Maar omdat de vraag naar stenen was toegenomen, was dat op een gegeven moment geen probleem meer. De toegenomen vraag was er ook oorzaak van dat men de waterputten die vroeger door onze voorouders met veel moeite van keien waren gebouwd en later waren gesloopt zonder dat de keien uit de grond werden gehaald, begon op te graven. Het ging hierbij alleen om de stenen. Dit werk was zwaar, omslachtig en soms gevaarlijk,

omdat men daarbij vaak diep de grond in moest. Men had vroeger minder moeite gehad om de zware keistenen naar beneden te werken dan nu bij het naar bovenbrengen.

Nadat de stenen door de arbeiders waren losgewerkt, werden ze naar de keienhandelaren in bijvoorbeeld Klijndijk gebracht, of naar een andere steenklopperij. Gemeenten, diaconiehuizen en armenwerkhuizen waren regelmatig in de markt om partijen op te kopen en werklozen aan het werk te zetten om de stenen te kloppen en te verwerken. Met speciaal steenklopersgereedschap was men doende de gewenste grootte te bereiken.

Het graven en delven naar veldkeien had naast voordelen ook nadelen. Overal waar de stenen uit de grond waren gehaald, ontstonden grote gaten. Regelmatig moest met de boerhoorn worden rondgegaan om de bevolking op te roepen de talloze gaten die door de delvers in het veld waren gemaakt dicht te maken. Soms deed men er verscheidene dagen over om de grond weer te fatsoeneren. Dat werk was zwaar en arbeidsintensief, doch noodzakelijk om te voorkomen dat er zandverstuivingen zouden ontstaan.

Met de puntijzer gewapend

De bevolking van Zuidoost-Drenthe is jarenlang met het delven van keien bezig geweest. Verscheidene inwoners hebben daarbij als aanneemer gefungeerd. Zo kreeg H. Louissen uit te Noordbarge in 1890 de opdracht om voor

Stenenvoorraad aan de weg door Borger
(Collectie Pim Mensingh).

f. 8,40 per last 490 lasten Drentse steen aan het waterschap 'De Vijf Deelen Zeedijken Binnendijks' te leveren.¹⁰ Een jaar later hadden de kerkvoogden van Borger aan de 'Vereniging voor Werkverschaffing' het recht gegeven om op een perceeltje heideveld keien te laten delven. In veel gevallen mochten arbeiders van dergelijke instanties gratis komen delven. Ook van veel landbouwers mocht men ze voor niets uit het land halen en naar een geschikte plaats brengen of bij een armwerkhuis deponeren, waar de stenen in de wintermaanden geklopt zouden worden. In het jaar 1893 is in de gemeente Emmen tevreden geconstateerd dat er nog nooit zoveel aan het delven van keien was gedaan als in dat jaar. Vooral in het veld ter weerszijden van de weg van Zuidbarge naar Erica heeft men dagelijks tal van mensen bezig kunnen zien die de bodem aan het doorzoeken waren. Veel verdiende men er niet mee. Hoewel men blij was dat de stenen een bestemming kregen, was de grond oneffen en minder bruikbaar geworden. De voordelen van de lange termijn waren dat de grond door het verdwijnen van stenen er beter van werd. Voor een 'bak', dit is de maat, waarbij de keien algemeen verkocht werden, kreeg de delver hoogstens 85 centen, waarvan hij vaak de helft als vrachtlloon moet afstaan voor het vervoer naar het vaarwa-

In de Dorpsstraat, thans Noorderstraat, te Emmen. Geheel links ter hoogte van de lindeboom het café annex keienhandel van Wietse van Veenen die eind jaren dertig overleed. Ter plaatse is ook een grote veldkeienhoop te zien. Dat hij tevens keien liet kloppen blijkt wel uit een advertentie in de Emmer Courant van 16 mei 1914 waarin hij 'voor direct steenbidders' vroeg.

ter. En een 'bak' per dag verzamelen was niet iedereen gegeven.¹¹

Op 1 december 1894 stond er in de *Provinciale Drentsche en Asser Courant*: *'Als men tegenwoordig de zandweg van hier naar Zuidbargo passeert, dan wordt het oog aangenaam getroffen door een toneel van levendige bedrijvigheid op een anders zo eenzame heide. Tal van arbeiders, gewapend met spade en puntijzer, zijn in gebogen houding bezig schatten op te sporen in de schijnbare waardeloze grond en tal van steenhopen getuigen van de vlijt van de werkmans. Wagens rijden af en aan om de door de gletsjers aangevoerde steenbrokken uit het Scandinavische gebergte te vervoeren naar het Oranjekanaal, waar krachtige handen bezig zijn de eeuwen trotserende granietstenen tot macadam te slaan. Ook grijpt menige sterke vuist de kruike de bovengebrachte schatten naar de plaats van bestemming te brengen, want zodoende wordt het dagloon verdubbeld.'*

Alle opgegraven keien moesten naar de plaats van bestemming worden afgevoerd. Dat bete-

kende dat een maand of twee later men oude paardjes karren met keien vrachtje voor vrachtje naar de bruggen van het Oranjekanaal kon zien trekken, waar al bergen van keien lagen die voor het allergrootste gedeelte vanaf het naburig deel van de Hondsrug kwamen. Die gehele winter waren tal van arbeiders aan het zoeken en graven geweest. Onder de spreuk: *'Zoekt en gij zult vinden'*, werden de arbeiders aan het werk gehouden. Wie een paard had kon met het vervoer naar het water een *'daghuurtje'* maken. Op de verschillende verzamelplaatsen aan het water werden de stapels keien tot hanterbaar steengruis geklopt.

Menige arbeider zag kans in de herfst en de winterperiode met het delven en kloppen van stenen iets bij te verdienen. Toen ondernemende winkeliers, zoals Wijnholds en De Groot in Nieuw-Dordrecht, waren begonnen met het opkopen van keien, zochten velen in het delven ervan een bestaan. De grote hoeveelheden, bij beide ondernemers opgehoopt, getuigden dat de stenen in grote hoeveelheden waren gevonden. Toen de stenen verder moesten worden getransporteerd, bracht dit een enorme bedrijvigheid met zich mee. Dag in, dag uit kon men een 25-tal wagens zien af- en aanrijden, om ze naar het op vijf minuten afstand gelegen kanaal te brengen, waar ze ingescheept werden.¹²

Ook het jaar 1894 was voor de keiendelvers een goed jaar geweest. Grote massa's stenen waren opnieuw op verschillende plaatsen aan het vaarwater bijeengebracht en de opkopers dachten ze

in de zomer wel te zullen slijten. Door de concurrentie met andere steensoorten kwam er de klad in, zodat de stenen in grote hoeveelheden bij de meeste bruggen bleven liggen. Hierdoor daalden de prijzen. Aan de Zuidbargerbrug bijvoorbeeld, waar ooit 85 cent per bak was gegeven, betaalde men nu slechts nog 70 cent, bijna 20% minder.

Afnemers

Wie waren de afnemers? Uit advertenties in de *Provinciale Drentsche en Asser Courant* kan men aan de hand van enkele voorbeelden een voorstelling ervan krijgen. Zo vroeg het gemeentebestuur van Scheemda in 1868 voor hun werkhuis 200 à 250 last klopkeien ineens of bij partijen. Begin 1879 deden burgemeester en wethouders van Beerta een oproep om 550 stère (kubieke meter) verbrijzelde keien te leveren ten behoeve van *'de kunstweg over de kroon stads Nieuwe Polder en de Oude Dijk'*. In 1884 vroeg H. van Dijk, aannemer te Coevorden, prijsopgaaf voor 100 kubieke meter keien, dik 20 centimeter, franco te leveren bij sluis nr. 1 te Coevorden of sluis 2 nabij Nieuw-Amsterdam, Stieltjeskanaal. In 1888 vroeg aannemer P. Hell te Zwolle om 200 à 300 kubieke meter geklopte keien, te leveren franco scheepboord aan een of meer kanalen. De Commissie voor Werkverschaffing te Muntendam verlangde in die tijd vóór 15 augustus prijsopgaaf van 108 last klopkeien ter grootte van om de 3 à 4 palm (lengtemaat, breedte van een hand aan de binnenzijde, later gesteld op 1 decimeter) in doorsnede te leveren franco voor de wal. De burgemeester der gemeente Winschoten verzocht vóór 27 april 1889 om prijsopgave van 500 lasten klopkeien *'vrij voor den wal in den kruiwagen aldaar'*, niet zwaarder dan 75 kilogram en niet kleiner dan 8 centimeter te leveren vóór 15 augustus van dat jaar met de vermelding dat op gedeelten van 500 lasten ook kon worden gereflecteerd. In september 1889 vroeg de burgemeester van Appingedam ongeveer 250.000 kilogram (125 last) klopkeien van 10 tot 30 centimeter middellijn vóór den wal aan de opslagplaats te Appingedam vóór de 1ste november 1889 te leveren. Burgemeester en Wethou-

ders te Warfum vroegen in juni 1890 om prijsopgave voor de levering van 950 stère, gewassen riviergrind en 80.000 kilogram klopkeien van 10-50 cm middellijn, te leveren franco voor de wal van de opslagplaats te Warfum vóór 15 september 1890.

Ook in de jaren daarna bleven allerlei instanties om veldkeien vragen. In iedere advertentie stonden de voorwaarden en waar de offerte naar toe moest worden gezonden. Een van die instanties was de commissie van 'Algemeenen Onderstand' te Groningen die in 1890 een prijsopgaaf van klopkeien wilde hebben, franco aan hun opslagplaats. De gemeente Ulrum vroeg in 1892 prijsopgave van 20 à 25 last klopkeien van 4-25 cm, te leveren te Ulrum vóór 1 november 1892. Het Burgerlijk Armbestuur van Uithuizen vroeg in 1893 200.000 kilo (100 last) veldkeien van minstens 10 centimeter in diameter franco te leveren in de kruiwagen op de wal te Uithuizen tussen 1 juli en 1 september 1893. Het gemeentebestuur van Eenrum vroeg prijsopgave van ongeveer 40 last klopkeien van 10-20 centimeter, franco op de wal. In hetzelfde jaar nog vroeg het Burgerlijk Armbestuur van de gemeente Midwolda nog om 1.200.00 kg (600 lasten) klopkeien ter dikte van minstens 10 centimeter in middellijn en zwaar hoogstens 50 kg, te leveren franco in de kar op de plank bij het werkhuis te Midwolda vóór 1.9.1893. Tenslotte vroeg in april 1893 het bestuur van het Waterschap De Eemspolder opgaaf van de prijs per stère voor het leveren van 160 stère gehorde keislag te leveren aan de wal te Uithuizen.

Steenkloppers in de gemeente Emmen

H. Kuik te Zuidbarge had in februari 1868 werk voor twee *'Mac-Adam-steenkloppers'*. Hij bood goed loon, mits zij het werk beheersten. Gereedschap dat de steenkloppers ter beschikking werd gesteld waren mokers, steenbeitels, ijzeren pennen, een houweel, ijzeren wiggen en een kruithoorn voor het laten springen van grotere stenen. Wie er goed mee om kon gaan had een streepje voor. Omdat Zuidbarge en Noordbarge aan het Oranjekanaal lagen en dus plekken waren waar vandaan de *'geklopte stenen'* ge-

De aanleg van de eerste macadamweg in 1823 in de Verenigde Staten. Op dezelfde wijze zijn deze wegen in Nederland aangelegd.

makkelijk konden worden afgevoerd, waren het in de tweede helft van de negentiende eeuw verzamelaatsen van stenen en zijn daar de meeste stenen kleiner gemaakt. Zo blijkt uit een advertentie in de *Provinciale en Asser Courant* van 18 juli 1881 dat een zekere J. Meppelink in Zuidbarge circa 100 last klopstenen te koop had en dat deze aan het Oranjekanaal te Zuidbarge lagen.

Het transporteren van keistenen was niet zonder risico's. Dat bleek in 1895 toen in het Oranjekanaal bij Noordbarge een turfschip was gezonken en in zes voet diep water muurvast zat. Het was een met keistenen geladen praam, groot 27 ton die nog vrij nieuw was - het maakte zijn vierde reis - en door de scheepsbouwmeester Van der Werf aan de Norgervaart was gebouwd. Wie de eigenaar was, was in het begin niet duidelijk. Het schip werd in ieder geval bevaren door een zekere G. Smit. Het ongeval heeft nogal wat tumult gegeven, vooral omdat de overige scheepvaart gedeeltelijk werd gestremd. Omdat er onenigheid was over wie de lading moest bergen, wie verantwoordelijk was voor het lichten van het schip en wie voor de schade zou moeten opdraaien, heeft het dagen geduurd voordat men aan de opruimwerkzaamheden begon. Al vrij snel werd met de beschuldigende vinger naar de schipper gewezen die volgens sommigen roekeloos te werk was gegaan of het schip misschien wel opzettelijk had

laten zinken, omdat hij het schip weliswaar gekocht zou hebben, maar nog niet had betaald. Bovendien zou hij na het ongeval er vandoor zijn gegaan en men vermoedde aanvankelijk dat hij enkele dagen na het zinken van het vaartuig in de omtrek van Zuidbarge en Oranjedorp zou hebben rondgezworven.

Het schip heeft meer dan een week onder water gelegen. Nadat de eigenaar van het met keien geladen schip uiteindelijk op de plaats van het ongeval was aangekomen, ging hij direct aan het werk om het vaartuig zo snel mogelijk te lichten. Toen het schip en de stenen waren geborgen bleek dat in het schip een vijftal gaten waren geboord, wat opzet niet onaannemelijk maakte.¹³

Ook in Noordbarge zijn in die tijd keistenen boven de grond gehaald. Dit gebeurde zoals overal vooral in de wintermaanden als het niet vroom. Het betekende voor de werkloze thuiszittende arbeiders extra verdiensten. Iedereen juichte dit toe, omdat op die manier *'de armoede wel uit het huisje van de arbeider werd gehouden'*. In de praktijk ging het als volgt. Een of meer eigenaren lieten weten dat men op zijn es- of veldgrond keien mocht delven. Van alle kanten kwamen de mannen erop af. Van 's morgens vroeg vóór zonsopgang tot eind van de middag of vroeg in de avond wanneer de duisternis was gevallen, waren de arbeiders druk in de weer om met een spade of prikstok de keien uit de grond te wurmen. Hiermede verdiende zij dan tien à twaalf stuivers per dag. Wanneer de mannen *'een ware mijn van keien'* ontdekten, hadden ze een buitenkansje. Dat betekende dat oude stortplaatsen van keien

waren ontdekt en dat met betrekkelijk weinig spitwerk verscheidene wagenvrachten stenen naar de bruggen of laadplaatsen van het Oranjekanaal konden worden gebracht, waar vandaan ze naar hun bestemming konden worden vervoerd.¹⁴ Het waren over het algemeen stortplaatsen uit de tijd dat men aan keien nog niet zoveel waarde hechtte en ze alleen maar als hinderlijk bij het bewerken van de grond beschouwde en men blij was wanneer men ze hier en daar in grote gaten kwijt kon. Voor de delvers een meevallertje wanneer ze een dergelijk volgestorte put aantreffen.

Soms ging het initiatief ook uit van de arbeiders zelf. In dergelijke gevallen werd deze of gene boer gevraagd of zij een onbebouwde akker esgrond mochten omzetten en wanneer de eigenaar van de grond het vertrouwen had dat men het land in goede staat zou achterlaten en zou zorgen dat de zwarte aarde boven bleef, maakte men kans dat men toestemming kreeg. Gretig gingen de delvers dan aan de gang. Soms moest tot 'eene aanzienlijke diepte' worden gewerkt. Bij het omwerken van de grond, ontsnapte geen keisteentje aan het oog van de delver. Op deze manier was de arbeider onder normale omstandigheden in staat dagelijks ongeveer een 'bak stenen' te verzamelen, wat overeenkwam met een voer. Zat het mee, dan kon op één dag een grotere hoeveelheid bij elkaar worden gebracht. Over het algemeen bracht een zachte winter geld in het laatje. Dan zag men overal op de zanduitlopers van de hondsrug tot in Erica aan toe tal van arbeiders in het veld bezig 'de schatten van de heidevelden op te graven', terwijl weer anderen werk hadden met het vervoer naar het Oranjekanaal.

Toen eind negentiende eeuw op de meeste plaatsen de bovenlaag wel doorzocht was, kon men alleen maar stenen vinden als men dieper ging graven, wat veel tijdrovender was. Soms moest men wel van zes tot tien voet diep gaan om 'de begeerde gletscherproducten uit de ijstijd op te kunnen sporen'. Men is er net zolang mee bezig geweest, tot het de moeite niet meer loonde. Na 1900 is niets meer over het delven van keien op grote schaal vernomen, ofschoon elke jaar bij het omploegen van de grond of tijdens het

rooien van de aardappelen wel stenen zijn gevonden. Tegenwoordig is er weer vraag naar veldkeien en worden ze per kilogram verkocht. Op verschillende plaatsen kan men keientuintjes bewonderen en voor echt grote stenen is men bereid tientallen euro's of meer uit te geven.

Literatuur

Ginkel, Evert van, Sake Jager en Wijnand van der Sanden, Hunebedden, monumenten van een Steentijd-cultuur, Abcoude, 1999.

Noten

- 1 Provinciale Drentsche en Asser Courant (PDAC), 28 maart 1858. De berichten hierover kwamen vanuit de gemeente Borger, toen geconstateerd werd dat overal vandaan polderwerkers en andere arbeiders uit de omgeving aan het delven van keien waren gegaan.
- 2 PDAC, 29 januari 1859.
- 3 Ibidem, 2 februari 1860, advertentie.
- 4 Ibidem, 5 maart 1867.
- 5 Ibidem, 28 juli 1868. Ooggetuigen wisten te vertellen dat hij normaal naar zijn werk was gegaan, maar dat hij nooit was aangekomen. Ze vermoedden dat hij als gevolg van het warme weer in de schaduw van een bosje was gaan zitten en daar was overleden. Zie ook Burgerlijke Stand Emmen, acte nummer 77 d.d. 23 juli 1868, overleden op 22 juli van dat jaar. Macadam of makadam is volgens Van Dale wegverharding bestaande uit twee lagen steenslag, grof en fijn, op een onderlaag van keien of breuksteen, volgens het stelsel van de Schotse ingenieur MacAdam. Een veldkei is een in zandgrond gevonden kei of koot. Een balsteen is een balvormige steen, in Drenthe in de grond gevonden en een flint is een kei- of vuursteen.
- 7 Ibidem, 4 februari 1869.
- 8 Zie hiervoor ook 'Speurtocht in het verleden', aflevering Barger-Oosterveld, datum niet bekend, door Gerrie van der Veen.
- 9 PDAC, 27 januari 1885, 1 september 1886 en 8 juni 1887.
- 10 Ibidem, 7 maart 1890. Een last is een oude inhoudsmaat van schepen. Bij binnenschepen is een last 2 ton.
- 11 Ibidem, 17 november 1893.
- 12 Ibidem, 21 juni 1894.
- 13 Ibidem, 27 en 29 juli en 7 en 9 augustus 1895.
- 14 Ibidem, 6 februari en 7 november 1896.

Een fotokaart met een verhaal

Zoals algemeen bekend bezit Roelof Boelens van de Readshop Emmerveer een prachtige collectie oude foto's van Emmen en omgeving. Hij heeft mij enige exemplaren van Noordbargen doen toekomen, waarop de vroegere 'Coöperatieve Stoomzuivelfabriek en Korenmalerij' stonden afgebeeld. Mooie foto's, waaronder een bijzondere: een soort fotobriefkaart, gestempeld in 1921. Op de voorkant staat de zuivelfabriek van Noordbargen met de inrijende woning van de toenmalige directeur Jan Nijhoff, met als opmerkelijk detail een kruisje op een van de ramen. Op de achterkant staat een geschreven berichtje in het oud-Duits schrift.

Mijn nieuwsgierigheid was gewekt! Wat stond er in het bericht? Zelf kon ik het niet ontcijferen; ja, het opschrift 'Liebe Eltern', maar veel verder kwam ik niet. Dus heb ik een kennis in Duitsland gevraagd of zij iemand wist die het

kon omzetten in modern Duits. Niet veel later kreeg ik van haar de vertaling:

Noordbargen, den 13.7.1921

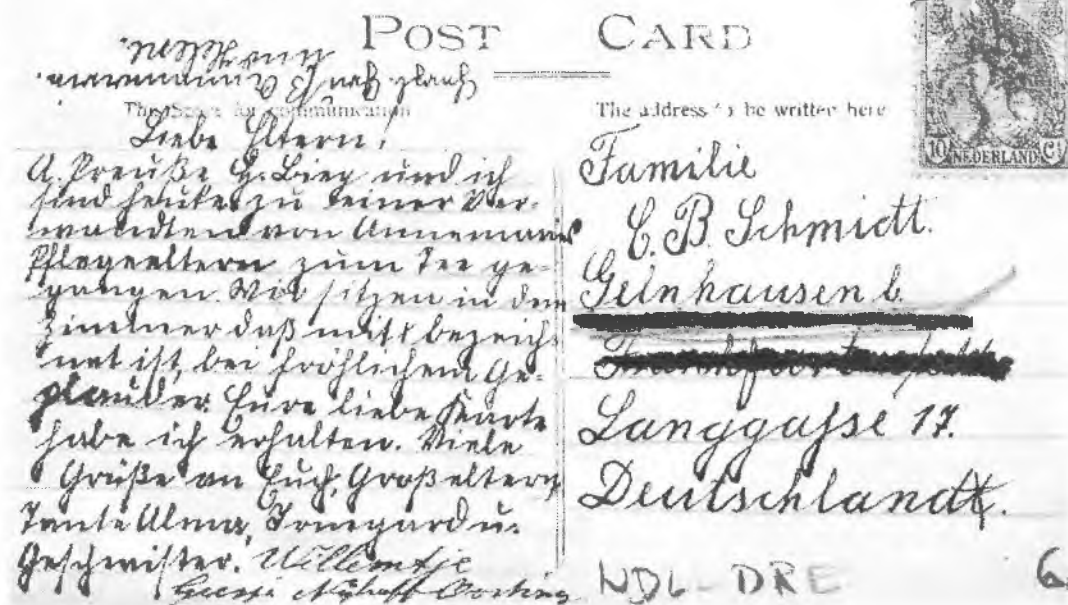
Liebe Eltern!

*De voorkant van de zuivelfabriek in Noordbargen
(Collectie Roelof Boelens)*

A. Preuß, H. Bieg und ich sind heute zu

Noord-Barge den 13. 7. 1921

De tekst
op de
achter-
zijde van
de an-
sichtkaart
(Collectie
Roelof
Boelens)

einer Verwandten von Annemaries
Pflegeeltern zum Tee gegangen. Wir sitzen in
dem Zimmer daß mit X bezeichnet ist, bei
fröhlichem Geplauder. Eure liebe Karte habe
ich erhalten.

Viele Grüße an Euch Tante Alma, Irmgard u.
Geschwister.

De kaart is mede-ondertekend door Willemkje
en Geesje Nijhoff-Oosting. Deze namen zijn
er later aan toegevoegd; duidelijk te zien is
een andere handschrift. Boven de aanhef
'Liebe Eltern' staat nog omgekeerd: Herzl.
Gruß Annemarie und Helene.

De groet begint met het noemen van de na-
men A(nnemie) Preuße en H(elene) Bieg,
terwijl de ik-figuur de dochter is van de heer
en mevrouw C.B. Schmidt, aan wie de kaart
is gericht en die in het stadje Gelnhausen (iets
ten oosten van Frankfurt) wonen.

Er is dus sprake van drie Duitse meisjes, die
in Noordbarge op de thee zijn geweest bij
mevr. G. Nijhoff-Oosting, de vrouw van
directeur Jan Nijhoff. Ze hebben vrolijk ge-
keuvelde in de kamer die op de foto met een
kruis is aangeduid. Verder kunnen we aflei-
den dat Annemarie Preuße in een pleeggezin

is opgenome, dat de pleegouders familie zijn
van mevr. Nijhoff en dat haar vriendinnen
Helene Bieg en het meisje Schmidt in 1921
haar hebben opgezocht. Het zou best kunnen
zijn dat de laatste twee genoemde meisjes ook
bij pleeggezinnen in de buurt waren onderge-
bracht. Albert Eggens vertelde me dat door
de erbarmelijke toestand waarin Duitsland na
de Eerste Wereldoorlog verkeerde door on-
der andere voedselblokkades, grote inflatie en
immense herstelbetalingen het veelvuldig
voorkwam dat vooral meisjes tijdelijk werden
opgenomen door Nederlandse gezinnen. En
ook de opmerking van de brieven-schrijfster over
de mooie kaart die zij van haar ouders had
ontvangen wijst in de richting van een langer
verblijf.

En dan komt natuurlijk onmiddellijk de vraag:
wie zijn de pleegouders geweest van Anne-
marie Preuße? Een uitdaging om dat negentig
jaar na dato weer boven water te krijgen. De
kaart is mede-ondertekend door Willemkje en
onderzoek leert dat mevr. Geesje Nijhoff-
Oosting een tante van haar is. Deze Willemkje
is Willemkje Oosting, een dochter van Jans
Oosting, de oudste broer van mevr. Geesje
Nijhoff-Oosting. Ten tijde van dit verhaal was
deze Jans Oosting uit Zuidbarge molenaar in

Het geschreven briefje met naam en adres van Annemarie Preusse (Collectie Jans Arend Wierds)

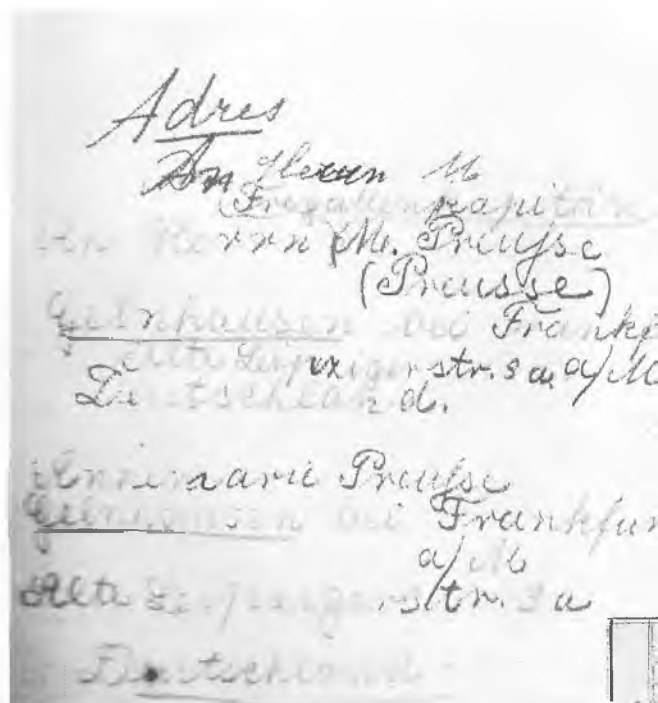
ruste, want hij had net een paar jaar daarvoor de molen overgedaan aan Jan Omvlee (zie B.J. Mensingh, *Toen kinderen nog op straat speelden*, blz. 86 e.v.).

Willemkje is in 1921 negentien jaar. Ze zal wel door haar tante in Noordbarge mede zijn uitgenodigd om samen met de drie Duitse meisjes op theevisite te komen. Of ... was Annemarie Preuß in Zuidbarge bij de ouders van Willemkje als pleegkind in dit gezin opgenomen? Dat zou mooi overeenkomen met de opmerking dat mevr. Nijhoff familie is van de pleegouders van Annemarie.

Willemkje Oosting was enig kind en ook uit haar huwelijk met Koenraad Wierds is slechts één kind geboren: Jans Arend (1943). Alle hoofdrolspelers zijn ondertussen overleden en de enige die mij nog iets zou kunnen vertellen over Willemkje Oosting uit Zuidbarge is haar zoon Jans Arend. Zijn adres kreeg ik van Jan Omvlee, die schreef dat Willemkje Wierds-Oosting in Zuidbarge zijn vroegere overbuurvrouw was geweest en dat hij de familie goed had gekend.

Het contact met Jans Arend Wierds was snel gelegd en bovendien allerhartelijkst, maar tot mijn spijt kon hij me niets vertellen over een Duits meisje dat in zijn familie als pleegkind zou zijn opgenomen. Zijn moeder had met hem nooit over een Annemarie Preuß gesproken. De naam deed dan ook bij hem geen enkel belletje rinkelen. Maar, vertelde hij, hij had van zijn moeder nog een oud kasboek van de molen uit Zuidbarge in bezit. Zij had, na de verkoop van de molen in 1919, dit verder gebruikt voor persoonlijke notities. En laat nu in dit boek tot zijn verbazing naam en adres van Annemarie vermeld staan: een notitie tussen 1919 en 1925! Waarschijnlijk door het Duitse meisje zelf opgeschreven, want hij wist zeker dat het niet het handschrift van zijn moeder of opa was.

Het was een adres in het stadje Gelnhausen bij Frankfurt, dezelfde plaats waarin het meisje

Schmidt, die de briefkaart geschreven had, woonde. Dat was dus in ieder geval een bewijs dat er tussen zijn familie en Annemarie Preuß contacten zijn geweest. Jans Arend kan zich echter niet voorstellen dat in het gezin van zijn grootouders een pleegkind zou zijn opgenomen. Hij wil niet zeggen dat het onmogelijk was, maar gezien de lichamelijke gesteldheid van zijn grootmoeder (overleden in 1923) heeft hij grote twijfels. Wel stuurde hij nog een foto waarop zijn moeder met zijn opa samen met een voor hem onbekende jonge vrouw staan; misschien Annemarie Preuß? Zijn opa is in 1942 overleden en hij veronderstelt dat de foto een paar jaar daarvoor is genomen. Hij zegt: "Op de foto zien we de oude perenboom die bij ons achter het huis stond (nu Zuidbargerstraat 100). Zo te zien heeft mijn moeder peren in haar handen. Het bezoek was duidelijk onaangekondigd, want moeder en opa lopen in hun ouwe plunje. Ik neem aan dat de kinderen op de foto van Annemarie zijn. Zo modern liepen ze er destijds in Noord- of Zuidbarge niet bij!"

Een bezoek aan het gemeente-archief Emmen om verder onderzoek te doen naar de persoon Annemarie Preuß in de bevolkingsre-

gisters bracht niets aan het licht. Zoals bekend staan in deze registers naast de gezinsleden ook inwonende knechten en meiden of inwonende (familie)leden die niet direct tot het gezin behoren, zoals ongehuwde ooms, tantes en in dit geval eventuele pleegkinderen. Maar geen Annemarie Preuße. Ook navraag door Jans Arend bij de kleinkinderen van zijn oudoom Jan Oosting, de jongste broer van zijn opa, gaf geen resultaat. Evenmin bij de kleinkinderen van zijn oudtante Gesien Nijhoff-Oosting. Niemand in de familie heeft ooit iets over een Duits pleegkind gehoord.

We zitten op dit moment op een dood spoor. Onderzoek in de betrokken families hebben niets opgeleverd. Zijn er nog andere mogelijkheden? Misschien kunnen wij informatie inwinnen bij gemeentelijke archieven in Gelnhäusen naar de families Preuße of Schmidt of Bieg? Behalve de namen hebben we ook de adressen. Albert Eggens raadde me aan eens te informeren naar particuliere of kerkelijke instanties die de kinderopvang in die tijd regelden en hopelijk ook hebben vastgelegd. Wie weet komen we er in een volgend artikel op terug.

Ook Roelof Boelens, de aanstichter van deze speurtocht naar een Duits meisje, geeft ons nog een vleugje hoop: "Zoals het nu lijkt

In de tuin bij de woning aan de Zuidbargerstraat 100. Links staat vermoedelijk Annemarie Preuße met haar twee kinderen. Daarnaast staan Arend Wierds en zijn schoondochter Willemijne Wierds-Oosting (Collectie Jans Arend Wierds).

Daarnaast staan Jans Oosting

blijkt er nog een tweede foto te zijn die, zoals het zich laat aanzien, behoort bij deze briefkaart. Het zou om een oude foto gaan, waarschijnlijk niet Noordbarge, maar Zuidbarge!"

Dat zou toch prachtig passen in ons verhaaltje... "Maar," voegt hij er aan toe: "eerst zien en dan geloven!"

Tot slot nog enkele genealogische gegevens van de families die in dit artikel ter sprake zijn gekomen:

- I.1 Roelf OOSTING, molenaar Zuidbarge van 1857 tot 1901, geboren op 09-02-1828 te Exloo, overleden op 04-01-1901 te Zuidbarge. Hij was een zoon van Jans Oosting, landbouwer te Exloo en Geessien Oosting. Gehuwd op 20-05-1860 te Emmen met Willemijne WEURING, geboren op 27-02-1838 te Noordbarge, overleden op 18-11-1911 te Emmen, dochter van Jannes WEURING, landbouwer te

Noordbargo en Westenesch, en Jantien EVERTS.

Uit dit huwelijk:

1. Geesien OOSTING, geb. 13-01-1861, overl. 31-05-1866 te Zuidbargo.
2. Jans OOSTING, geb. 28-03-1863, zie II-1.
3. Gesien OOSTING, geb. 01-10-1868, zie II-2 en haar tweelingbroer.
4. Jan OOSTING, geb. 01-10-1868, zie II-3.

II.1 Jans OOSTING, molenaar te Zuidbargo van 1901 tot 1919, geboren op 28-03-1863 te Zuidbargo, overleden op 20-12-1942 te Zuidbargo.
Gehuwd op 26-04-1900 te Emmen met Zwaantje HUSING, geboren op 27-04-1861 te Zuidbargo, overleden aldaar op 11-07-1923, dochter van Willem HUIZING, landbouwer te Zuidbargo en Jantien NIJMEIJER.

Uit dit huwelijk:

1. Willemtje OOSTING, geboren op 06-08-1902 te Zuidbargo, overleden 23-01-1982 te Emmen.
Gehuwd op 22-05-1930 te Emmen met Koenraad WIERTS, landbouwer te Zuidbargo, geboren op 26-09-1901 te Westenesch, overleden op 17-08-1947 te Emmen, zoon van Arend WIERTS, landbouwer te Westenesch en Zuidbargo en Willemtien KUIPERS.

II.2 Gesien OOSTING, geboren op 01-10-1868 te Zuidbargo, overleden op 03-01-1943 te Emmen.
Gehuwd op 25-05-1897 te Emmen met

Jan NIJHOFF, directeur zuivelfabriek Noordbargo, geboren op 12-03-1868 te Noordbargo, overleden op 24-06-1952 te Noordbargo, zoon van Geert NIJHOFF, landbouwer te Noordbargo en Aaltien BETTING.

Uit dit huwelijk:

1. Geert NIJHOFF, hoofdonderwijzer in Coevorden, geboren op 20-08-1898 te Noordbargo, overleden op 04-04-1948 in het ziekenhuis te Emmen (woonplaats Coevorden)
Gehuwd op 25-11-1924 te Schoonhoven met Wilhelmina de RUITER, onderwijzeres, geboren op 0-9-1897 te Schoonhoven, overleden 15-08-1986 te Coevorden, dochter van Albertus de RUITER en Adriana WASSENAAR.
2. Roelof Willem NIJHOFF, directeur zuivelfabriek Noordbargo, geboren op 04-09-1900 te Noordbargo, overleden op 30-10-1973 te Noordbargo.
Gehuwd met Bartha Maria van 't HOFF, geboren op 28-03-1898, overleden op 18-07-1980 te Noordbargo.

II-3 Jan OOSTING, molenaar te Westerbork, geboren op 01-10-1868 te Zuidbargo, overleden op 06-01-1920 te Westerbork.
Gehuwd op 29-07-1904 te Westerbork met Albertje KOOKE, geboren op 12-08-1878 te Westerbork, dochter van Lambert KOOKE (grofsmid te Westerbork) en Grietje ELZING.
Uit dit huwelijk zijn te Westerbork acht kinderen geboren.

Belgische vluchtelingen

Op donderdag 11 november 2010 werd om 11.15 uur in de Stationsstraat te Emmen, achter het winkelcomplex op de hoek Hoofdstraat/Stationsstraat bij de monumentale kastanjeboom het eerste exemplaar van *Gewapende vrede. Zuidoost-Drenthe in de Eerste Wereldoorlog* door auteur Marcel Bulte overhandigd aan burgemeester C. Bijl van de gemeente Emmen. Waarom is voor deze plaats gekozen?

De kastanjeboom

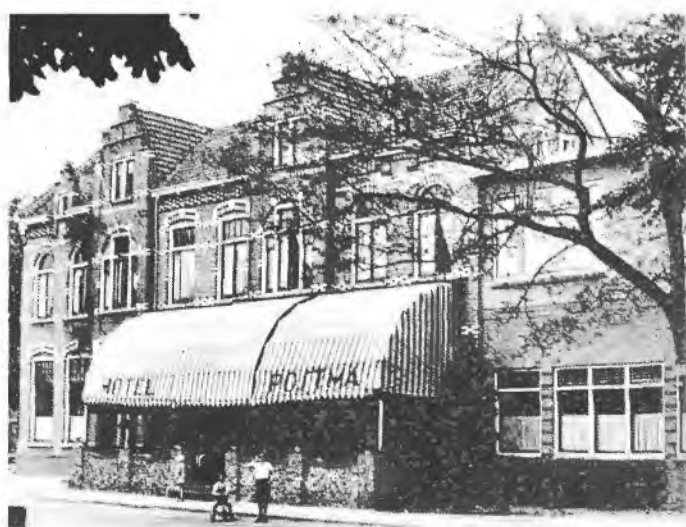
Hij kan met recht het onbekendste monument van Emmen worden genoemd, de kastanjeboom achter het woon-winkelcomplex op de hoek Stationsstraat/Hoofdstraat, voorheen Hotel Postma. De bijna honderd jaar oude boom is het enige monument in de gemeente Emmen, waarmee het einde van de Eerste Wereldoorlog wordt herdacht.¹

De boom, afgeschermd met een ketting, is voorzien van een plaquette die meldt, dat op 11 november 1918 een jongen van zeven jaar op die plek een kastanje in de grond stopte. Hij sprak de wens uit, dat de kastanje zou

uitgroeien tot een heuse vredesboom. Inmiddels heeft de kastanjeboom een indrukwekkende omvang.

De in Appelscha woonachtige mevrouw Postma kende het verhaal. "Die boom is door mijn overleden echtgenoot Johan Sjouke Postma in de tuin van het toenmalige hotel Postma geplant. In het hotel verbleven toen veel Belgische vluchtelingen. Door de familie

Hotel Postma in de eerste helft van de twintigste eeuw. Wellicht is één van de kinderen op de foto's Johan Sjouke Postma (Collectie Roelof Boelens).

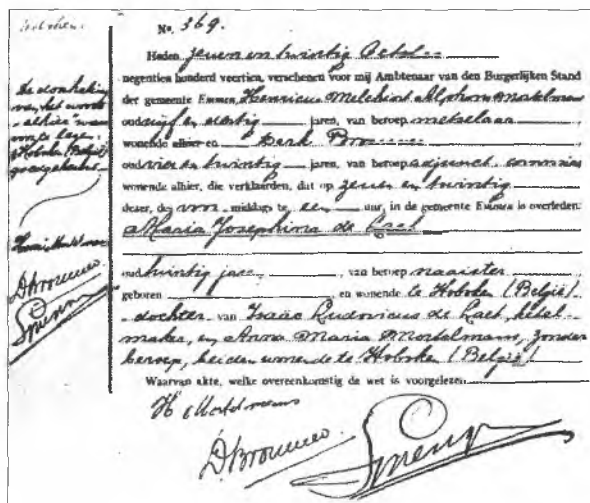
Vluchtelingen uit België. De befaamde schilder Leo Gestel tekende beide taferelen (uit: H. Brugmans, Nederland in oorlogstijd).

Onder: 11 november 2010, 11.00 uur: de monumentale kastanjeboom (foto T.L. Kroes). Rechtsonder: De steen bij de kastanjeboom (foto Sis Hoek-Beugeling)

Postma werd de oorlog op de voet gevolgd.” Toen de vrede uitbrak leidde dat tot grote vreugde onder de vluchtelingen in het hotel. Op verzoek van zijn vader plantte Johan Sjouke Postma de kastanje. “Het was zijn boom en hij was er bijzonder trots op,” legt ze uit. Zelf zag zij de boom in 1942 voor het eerst. “Toen we ons verloofden liet hij mij vol trots de boom zien. Sindsdien werd de boom regelmatig aan familie en vrienden getoond. Het was altijd een bijzondere ervaring, want de boom bloeide zo mooi.” Dat de boom de vele veranderingen in het centrum van Emmen had doorstaan, deed

Op 27 oktober 1914 overleed in de gemeente Emmen de eerste Belgische vluchteling. Het was het twintigjarige meisje Maria Josephina de Laet uit Hoboken. Zie hiervoor nevenstaande overlijdensakte. Zij werd begraven op het rooms-katholieke kerkhof van Barger-Oosterveld. In die dagen zijn nog drie andere vluchtelingen overleden. Het waren de 63-jarige Peer Jan Seegers (Nieuw-Weerdinge), de 56-jarige Pierre Lippers (Weerdinge) en de éénjarige Rosalia Veekemans (Nieuw-Amsterdam).

De eerste Belgische vluchtelingen

Op zondagavond 11 oktober 1914 werden de eerste vluchtelingen op het station in Emmen verwacht. De wachtende menigte had gehoord dat de bevolking van Hoogeveen de eerste zestig vluchtelingen uit Antwerpen had ontvangen die men in het complex 'Irene' had ondergebracht. Omdat iedereen verwachtte dat nu de gemeente Emmen aan de beurt was, was men in groten getale naar het station gegaan. Daar zag het op een gegeven ogenblik zwart van de mensen. Er kwam die dag echter wel een trein, maar geen vluchtelingen. Hierna vertrokken de omstanders weer teleurgesteld naar huis. Maandagmiddag, de twaalfde, herhaalde zich het tafereel, maar weer geen trein. Dezelfde avond kwam het bericht dat een 750-tal vluchtelingen in aantocht was, maar dat men nog niet kon zeggen wanneer zij aankwamen. Het gemeentebestuur was er echter klaar voor en had er alles aan gedaan om de groep vluchtelingen een warm welkom te bereiden en hen een behoorlijk onderdak en eten en drinken te geven. Zo had een damescomité, bestaande uit leden van de plaatselijke naaivereniging, stapels boterhammen gesmeerd en voor drinken gezorgd.³ Op 15 oktober 1914 arriveerde een grote groep Belgische vluchtelingen per trein in Emmen. Zij werden door een mensenmassa op de Stationsweg begroet. Het was half vier in de nacht toen de trein, bestaande uit twee locomotieven en meer dan dertig tweede klas Belgische rijtuigen, het station binnensloot. 'De portieren werden geopend en de doodmoede, halfverkleumde ongelukkigen kwamen te voorschijn, ouden van dagen, vaders, moeders, jongens, jongemannen en -

haar goed. Toch had het niet veel gescheeld of 'het monument' was vijftien jaar geleden gekapt. De boom nam zoveel zonlicht in beslag, dat omwonenden erover klaagden. De toekomst van de 'vredesboom' leek hierdoor in gevaar. Toen Johan Sjouke Postma dit ter ore kwam, schreef hij een brandbrief aan de gemeente waarin hij de geschiedenis van zijn boom uiteenzette en pleitte voor het behoud van dit bijzondere monument. Hij vroeg in 1984 de boom te sparen en een bordje te plaatsen, waarop het verhaal erachter zou worden toegelicht. Het verzoek bleek niet aan dovemansoren gericht, want de gemeente voldeed aan zijn wens. Wel werd de boom fors gesnoeid, zodat de overlast voorbij was. Voor de eeuwwisseling verkeerde de boom volgens gemeentelijk groencoördinator Riny van Vilsteren nog in blakende welstand. Dit in tegenstelling tot veel van zijn leeftijdgenoten in het centrum. "De boom staat op een plek, waar weinig verkeer langs komt en nog ruimte is om te groeien. Zodra ze gaan bouwen of slopen in de omgeving kan het echter snel misgaan. Deze boom heeft rust en ruimte nodig, zolang dat zo blijft kan dit exemplaar wel 150 jaar worden," beloofde Van Vilsteren.

In de tuinen van mevrouw Postma en kinderen stonden afstammelingen van de boom. "We hadden er twee staan maar één nam teveel licht weg en werd gekapt, de andere bloeit elk jaar volop. Een mooie herinnering," besloot ze.

Auteur Marcel Bulte heeft het eerste exemplaar van Gewapende Vrede. Zuidoost-Drenthe in de Eerste Wereldoorlog aan burgemeester Cees Bijl overhandigd. De gebeurtenis vond plaats bij de kastanjeboom, die op 11 november 1918 door Johan Sjouke Postma was geplant (foto T.L. Kroes).

vrouwen, zuigelingen, 400 in getal met bestemming voor Emmen, Weerdinge en Nieuw-Weerdinge, naar welke laatste plaatsen ze per extra-tram werden overgebracht', zo schreef de *Emmer Courant* op 17 oktober. Verder stond er dat ze eerst naar de Ambachtsschool werden gebracht en dat ze daar wat op verhaal konden komen en vele dameshanden hun te eten en te drinken gaven. De krant schrijft dan verder: 'Men kan zich voorstellen, wat de ballingen, wien de doodsangst nog op het gelaat lag, in allerijl hadden meegenomen: beddengoed, schoenen, kousen, kleren, in grote bundels bijeengebonden, kinderwagens, kruiwagens, sportkarren, rijwielen in folio, geiten, honden, potten, pannen, ketels tot zelfs talhouten toe. Er was wel niemand op wie de deerniswekkende optocht niet het diepste medelijden maakte en een felle afschuw deed voelen tegen de oorlogsdemon welke de teerste banden wreed vaneen rijdt en aards geluk voor altijd vernietigt die vaders van zonen, moeders van echtgenoten en kinderen van hun vader berooft.' Nadat de mensen waren uitgestapt werden ze allemaal aan een keuring onderworpen en na telling naar verscheidene plaatsen in de omgeving gebracht.⁴ De nacht was al ver gevorderd toen zeventig vluchtelingen in de oude school werden ondergebracht. Met de hotelhouder S. Postma was afgesproken dat hij deze groep mensen dagelijks in twee groepen in zijn hotel zou ontvangen en hen een smakelijke maaltijd zou aanbieden.⁵ De overige vluchtelingen bleven in de Ambachtsschool overnachten, in afwachting van het moment dat zij bij particulieren zouden worden ondergebracht. Velen waren met het lot van de vluchtelingen be- gaan en beseften dat de ontheemden graag bij elkaar wilden blijven. Dat bleek onder andere door het voortdurende vragen naar waar andere familieleden zich ophielden. Boven-

dien zochten de Belgen steun bij elkaar en toen de mensen in de school werd gevraagd of zij niet liever bij particulieren onderdak zouden willen krijgen antwoordden de mees- ten bescheiden dat zij het goed hadden. Uiteindelijk heeft de gemeente Emmen 857 vluchtelingen opgenomen. Deze waren als volgt over de dorpen van de gemeente ver- deeld: in Emmen 99, naderhand bleek het aantal vluchtelingen in Emmen 149 te zijn, van wie 57 onder de zestien jaar, in Erica 100, in Nieuw-Amsterdam 150, in Nieuw-Weerdinge 175, in Emmer-Compascuum en Munsterscheveld 80, in Barger-Oosterveen en Klazienaveen 113, in Weerdinge 70 en in Noord-Barge 20.

Noten

- 1 De tekst is ontleend aan www.historisch-emmen.nl. Met dank aan Johan Withaar.
- 2 *Emmer Courant*, 14 oktober 1914.
- 3 *Ibidem*, 17 oktober 1914.
- 4 *Ibidem*, 31 oktober 1914.

Het boek *Gewapende Vrede. Zuidoost-Drenthe in de Eerste Wereldoorlog* van Marcel Bulte is het resultaat van een goede studie over dit onderwerp en vertelt veel over het plaatselijk leven in de periode 1914-1918. Het boek laat ook zien, dat de Eerste Wereldoorlog ondanks de neutraliteit van Nederland niet ongemerkt voorbij ging aan de inwoners van Zuidoost-Drenthe.

In het boek van 342 bladzijden zijn ruim 320 afbeeldingen opgenomen. Iets meer dan de helft daarvan zijn afbeeldingen uit Zuidoost-Drenthe. De overige zijn bewust geplaatst vanwege het feit, dat deze foto's laten zien, hoe jonge mannen uit Zuidoost-Drenthe elders in Nederland verbleven en in welke situaties zij werden geplaatst. De meesten van hen zullen voordien nauwelijks buiten de gemeentegrenzen zijn geweest! Het boek is voor € 24,90 verkrijgbaar in de boekhandel.

Bestuursmededelingen

Het bestuur en de ongeveer 70 deelnemers aan het symposium, gehouden in Zwartemeer op 16 oktober 2010, kijken terug op een geslaagde dag. De lezingen met betrekking tot de bewoningsgeschiedenis van het grensgebied van Zuidoost-Drenthe en het Emsländische gebied vielen zeer in de smaak.

Wij willen u nog eenmaal attenderen op de oproep om u te melden als vrijwilliger voor het fotograferen van het archiefbestand van de Kamer van Koophandel. Graag ontvangen wij nog een paar reacties om vervolgens aan deze klus te beginnen. Het betreft immers gegevens die de geschiedenis van Zuidoost-Drenthe zullen completeren.

Wellicht ten overvloede nog even een oproep aan die leden die nog vergeten zijn hun contributie van het bijna afgelopen jaar te voldoen; het kan nog!

Op 11 november 2010 is het boek Gewapende Vrede. Zuidoost-Drenthe in de Eerste Wereldoorlog van auteur Marcel Bulte verschenen. Uit dit boek drie foto's. Op de voorzijde van de omslag Nederlandse militairen in een loopgraaf in Drenthe. Op de achterzijde boven: De grensovergang bij Barger-Oosterveen. Daaronder de grensovergang bij Zwartemeer. (Collectie Roelof Boelens)

Op een deel van de kaart van Drenthe van 1634 van C. Pijnacker staan afgebeeld bij Weerdinge: 'Landweg in Drenthe' van A.M. Gorter (1866-1933); bij Roswinkel: 'De kerk bij Roswinkel' van J. van Ravenswaay (1789-1869); bij Emmen: 'Kerk te Emmen' van J. Reijnders (1823-1889); bij Schoonebeek: 'Boerenhof in Pad- en Vlieghuis bij Oud-Schoonebeek', tekening van H.W. Jansen (1855-1908).

